

Пг

# ПСИХОЛОГІЯ



4'86

По случай Деня на славянската писменост Държавният съвет на НР България е удостоил със званието „Заслужил дятер на науката“ проф. д-р Филип Генов — член на редакционната колегия на списанието, и проф. д-р Васил Вичев — член на редакционния съвет.

#### РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Акад. С. Гановски — председател

##### Членове

Хр. Бонев, К. Василева, В. Вичев, Е. Генова, Ф. Генов, М. Драганов, З. Иванова, Г. Йолов, Д. Йорданов, И. Косев, Л. Мавлов, Г. Пиръев, Б. Първанов

#### РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. С. Гановски — главен редактор, чл.-кор. проф. Г. Пиръев — зам.-главен редактор, проф. д-р Ф. Генов — отг. секретар.

Членове: ст. н. с. А. Петков, проф. Т. Трифонов, ст. н. с. Л. Мавлов, доц. Кр. Крумов, Хр. Костадинчев

---

Редакция: София, стадион „В. Левски“, тел. 86-51, в. 477. Дадена за набор на 3. VI. 1986 г., подписана за печат на 28. VII. 1986 г.

Печатница „Георги Димитров“ — София, пор. 1647

## СЪДЪРЖАНИЕ

* * * Тринадесетият конгрес на Българската комунистическа партия и задачите пред психолозите . . . . .	2
<b>Обща и социална психология</b>	
К.Р. КРУМОВ — Принципът за единството между дейност и психика: методологически анализ . . . . .	13
И.В. БАРДОВ — Ценностният избор: специфични характеристики и ситуация на неговото осъществяване . . . . .	18
М. ДИЛОВА — Себепречене при дейност за постижение в зависимост от себеоценката на личността . . . . .	22
К. ПЕШЕВА — Социално-психически механизми при индивидуалната работа	27
Е. МИТЕВА — Оценка на личност с ефективно социално поведение от студенти в ГДР и в НРБ . . . . .	32
<b>Педагогическа и възрастова психология</b>	
М. НИКОЛОВ — Експериментално изследване на училищната зрелост на шест- и седемгодиши първокласници	38
В. ПРЪВЧЕВ, Т. ТАТЬОЗОВ — Влияние на шума върху зрителната памет в ранна детска възраст . . . . .	44
<b>Трудова психология</b>	
Х.Р. КОСТАДИНЧЕВ — Социално-психологически аспекти на съпротивата при внедряване на нова техника и на нова технология в промишлено предприятие	49
<b>Политическа психология</b>	
Ю. А. ШЕРКОВИН — Фашизмът като политическо-психологическо явление . . . . .	54
<b>Нащите юбиляри</b>	
Е. ГЕНОВА — Ст.н.с. Боню Първанов	60
<b>Научен живот</b>	
А. ИВАНОВА — Пети Дрезденски симпозиум — 1986 г. . . . .	62

## PSYCHOLOGY

Official Journal of the Bulgarian  
Psychological Society  
Sofia, V. Levski Stadium

## ТРИНАДЕСЕТИЯТ КОНГРЕС НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ И ЗАДАЧИТЕ ПРЕД ПСИХОЛОЗИТЕ

Тринадесетият конгрес на Българската комунистическа партия съвпадна с 30-годишнината от Априлския пленум на ЦК на БКП (1956 г.). Това беше повод, за да се направи равносметка за развитието на страната не само от Дванадесетия конгрес, а през целия априлски период. Народна република България се разви и оформи като промишлена страна. Промишлеността като водещ отрасъл на икономиката осигурява вече 60,2% от националния доход. Прирастът на националния доход за 1984 и 1985 година е резултат на увеличение на производителността на труда. Значителни са измененията в страната не само в повишаването на обществената производителност на труда, но и в увеличаването и модернизирането на материално-техническата база, в развитието на народната култура и образоването и ето, в подобряване на социално-битовата сфера и в развитието на човешкия фактор и неговите организации.

Тринадесетият конгрес съсредоточи своето внимание не върху постиженията, а върху перспективите за развитие и предстоящите задачи. Неговата работа е само един завършък на онази грандиозна работа, която извърши Централният комитет на партията и лично др. Тодор Живков в разработване стратегията на научно-техническата политика на държавата през следващите 15—20 години. Направеното на Февруарския (1985 г.) и на Януарския (1986 г.) пленум даде възможност да се определят пътищата за свързване предимствата на социализма с постиженията на научно-техническата революция. «Сега — се казва в Отчетния доклад на ЦК пред XIII конгрес — партията и държавата разполагат с цялостна концепция за осъществяване на научно-техническата революция в страната».<sup>1</sup>

Чрез внедряване върховите постижения на научно-техническия прогрес ще се повишат от 3 до 5 пъти обществената производителност на труда и националният доход. Предвижда се да придобият приоритетно значение в нашата икономика електронните технологии, биотехнологиите и технологиите вътре в производството и приложението на нови материали. Предвижда се усъвършенствуване на инвестиционната политика на държавата, на икономическия механизъм, на организацията и управлението на икономиката. Тази дългосрочна програма за развитието на страната е част от комплексната програма за научно-техническия прогрес на страните — членки на СИВ до 2000-та година. Нейното осъществяване изисква промени и в надстройката. Всичко това е подчинено на главното в партийната политика — да се създадат все по-добри условия за развитие и реализация на способностите и задоволяване на непрекъснато нарастващите потребности на човека. «Новите технологии и техника — се казва в Отчета на Централния комитет на БКП пред XIII конгрес — следва да усъвършенствват условията за работа на човека, рязко да намаляват тежкия физически и ръчния труд, да засилят безопасността на труда, да спомагат за опазване на природната среда.

*Научно-техническият прогрес да създава условия за духовно израстване на човека. Организацията на производството при съвременния научно-технически прогрес е нужно да изисква и да подпомага повишаването на образоването и квалификацията на кадрите, разширяването на технически им кръгозор, обогатяването на общата и информационната им култура* (с. 54).

<sup>1</sup> Отчет на Централния комитет на Българската комунистическа партия пред Тринадесетия партиен конгрес, Партиздат, 1986 г., с. 45.

Научно-техническата политика на Българската комунистическа партия и на социалистическата държава не е самоцел. Тя е част от общата им политика, чиято главна цел са проблемите за развитието и социалната реализация на человека. Внедряването на върховите постижения на научно-техническия прогрес е условие за многостранното развитие на человека не само като производителна, но и като потребителска сила. Създаването на качествено нови производителни условия осигурява и по-високо развитие на человека при социализма.

Научно-техническата политика на Комунистическата партия и плановете за нейното осъществяване са не само насочени към по-успешното решаване на проблемите на человека, но тяхното осъществяване е невъзможно без неговото участие. Целите и задачите, които си поставихме на XIII конгрес на БКП както по своите мащаби, така и по отражението им върху общественото развитие на страната са не само нови и широко мащабни, но беше невъзможно да се поставят по-рано. През априлския период на страната се създадоха необходимите материалини, организационни и други видове условия, за да се премине в широко настъпление в областта на научно-техническия прогрес не само в преустройството и изграждането на нова материално-техническа база, не само чрез въвеждането на нови, и то прогресивни и по-ефективни технологии, не само усъвършенстване на организацията и управлението на икономиката и надстройката, но и подобряване организацията и усъвършенстването и използването на човешкия фактор и привеждането му в съответствие с изискванията на XIII конгрес на партията. Всичко това издига ролята на човешкия фактор. Не случайно в материалите на XIII конгрес се отделя такова голямо внимание върху преустройството на образоването, в развитието и задълбочаването на демократизма в управлението на производството чрез разширяване на самоуправлението на предприятията и издигане ролята на трудовите колективи. Изиска се формирането на нов тип специалисти и ръководители. Нови изисквания се предявяват към комунистите и техните организации.

Особено големи са изискванията към научните работници. Те са призвани чрез своите научни разработки да осигурят приоритетно развитие на нашата страна в някои отрасли на народното стопанство. «Главното изискване към научния фронт през Деветата петилетка до 2000-та година — се казва в Отчета на ЦК на БКП пред XIII конгрес — е да пренасочи своите усилия за комплексно решаване на фундаменталните теоретични и приложни проблеми на: технологичното превъръжаване на народното стопанство; усъвършенстването на културата и интензифицирането на целия народостопански комплекс; повишаването на ефективността на социалистическата икономическа и научно-техническа интеграция; издигането на научното равнище на социалното управление; формирането на социалистическа личност» (с. 86).

Тази програма за фундаментално-теоретични и приложни проблеми определя стратегията на развитието на научния фронт не само като цяло, но и на отделните научни звена. Предвижда се чрез програмните колективи и особено чрез националните програми за фундаментални изследвания да се осъществи «взаимното проникване и допълване на обществените, природните и техническите науки» (с. 87).

Голямо значение се отдава на засилване самоуправлението на научните организации, на засилване връзката между науката и производството за ускорено развитие на самата наука и на нейния кадрови потенциал, за работа с младите кадри, за по-ефикасни, по-смели и гъвкави методи и форми за стимулиране на кадрите, за привеждане заплащащането на труда в научната в съответствие с не-

говата обществена роля и значение, за прилагане на държавното, общественото и обществено-държавното начало в управление на науката, за засилване партийното въздействие върху науката и т. н.

## ПСИХОЛОГИЯТА — АКТИВЕН УЧАСТНИК И СТИМУЛАТОР НА СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА СТРАНАТА

Българската психологическа наука като част от общия научен фронт и като наука, която е призвана да изпълнява и свързваща роля на науките за човека, е изправена пред нови, големи по своите мащаби и практическа необходимост задачи. Тя трябва да изпълни своята роля на активен участник и стимулатор в процеса на обновлението. Тя е призвана да даде своя принос в разработката на проблемите за преустройство на човека, за програмиране на неговото развитие в съответствие с обществените потребности на социалистическото развитие на страната в условията на научно-техническия прогрес. Тя е призвана да даде своя принос в преустройството на обществените и другите видове социални организации за формиране у тях на психика, която да съответствува на новите задачи, които имат да изпълняват трудовите колективи и останалите звена на социалните организации. Тя е призвана със своите методи да повишава ефективността на методите на възпитание, на управление, на лекуване, на мобилизиране отделните трудещи се в изпълнение на тяхната историческа роля — създатели на развитото социалистическо общество в условията на научно-техническата революция.

Основните направления, по които психологическата наука следва да даде своя принос в реализирането на разработената от XIII конгрес на БКП Програма за ускорено социално-икономическо развитие на страната до 2000-та година, засягат всички направления в развитието и използването на човешкия фактор. Особено значение обаче придобиват следните направления:

— Психологическа подготовка на човека, на неговите организации и на обществото като цяло за съзнателно, компетентно, творческо, активно, организирано и дисциплинирано участие в изпълнение на произтичащите от Програмата задачи за ускореното социално-икономическо развитие на страната до 2000-та година.

— Психологическо преустройство на изпълнители и ръководители, на техните организации, на обществото като цяло, за да може да се приведе психиката им в съответствие с целите и задачите, които стоят пред тях.

— Прогнозиране, проектиране и подготовка на кадрите — изпълнители и ръководители в различните сфери на обществото, за да изпълняват още по-успешно своите задачи в условията на научно-техническата революция и конкретно в реализиране на националната научно-техническа политика. Наистина велико време пред психологическата наука — да изпълни своята роля на проектант на психиката на човека и на социалните организации в съответствие с потребностите за развитието на човека не само като главна обществена сила, но и като главна цел на общественото развитие.

— Развитие и усъвършенстване психиката на трудовите колективи, на низовите звена, на другите социални организации, за да може да се издигне тяхната роля като основни социални единици на обществото. Те са призвани да създават благоприятни условия за развитие и социална реализация на способностите на индивидите и за още по-пълно задоволяване на техните потребности. Дейността на социалните организации трябва да създава творческа атмосфера за развитие и изява на социалистическата колективност,

за използване по-пълно скритите резерви на индивида чрез колективната дейност, по-успешно съчетаване и използване стимулиращата роля на интересите на индивида, на колектива и на обществото.

— Формиране на нов тип ръководител, който да ръководи в условията на научно-техническата революция и да използва предимствата на социализма е друго поле за изява на психологическата наука.

— Нараства ролята на психологическата наука във формирането на новия тип личност и особено в нейното идеологическо и политическо възпитание и обучение.

Не по-малка значимост имат и психологическите проблеми на партийната и идеологическата дейност за преустройство на образоването, за повишаване ефективността на обучението, за психическия климат в сферата на обслужването, за психическото здраве на человека. Новите направления на човешката дейност в производството, потреблението, управлението, обществената, културната и останалите видове дейности изискват от индивидите и социалните организации не само формиране на специфични видове психика, но и специфични видове дейности. Променя се топографията на начина на живот в обществото. Всичко това обуславя появяването на нови клонове на психологическата наука или нови направления в сегашните или нови задачи и подходи в изучаването на психиката на индивидите и съответните социални организации. Всичко това налага психологическият фронт да преустрои своите редици, да насочи своите усилия към решаването на актуалните проблеми на психологическата наука, които произлизат от нейната роля като социален фактор за ускореното социално-икономическо развитие на страната.

## ПСИХОЛОГИЧЕСКА ПОДГОТОВКА

Успешната работа по изпълнение предначертанията на ХIII конгрес на партията зависи не само от професионалната подготовка на человека, но и от неговата психологическа подготовка. Подготовката на человека за изпълнение на основните и на конкретните му социални функции е сложна, многоструктурна и многостепенна. Тя включва в себе си професионална, идеологическа, политическа, интелектуална, управлческа, организационна, стопанска, възпитателна, нравствена, естетическа, битова и психологическа подготовка. В условията на научно-техническата революция особено значение придобиват професионалната, интелектуалната и психологическата. Това не означава, че другите следва да се подценяват. Конкретните задачи, които има да решава труженикът във връзка с внедряване върховите постижения на научния и техническия прогрес, налагат на тези три страни да се обърне особено внимание. С изключение на спортната, космическата и военната психология, в които се изследват и изучават психологическите проблеми на подготовката на человека за даден вид дейност, в същото време се организира и провежда психологическа подготовка. Това направление може да намери място и в другите клонове на психологическата наука. Особено актуално значение придобива психологическата подготовка на ръководителя, на учителя, на лекаря, на пропагандиста и други.

В системата на обучение трябва да се включат занятия не само за повишаване психологическата култура на обучаваните, но и да се обучат психологически, за да е по-ефективна тяхната изпълнителска, творческа, организаторска, възпитателна, управлческа, лечебна, обслужваща и други видове социална дейност.

Наред с психологическата подготовка, като част на общата подготовка за даден вид професия, е необходима и конкретна психологическа подготовка пред извършване на конкретен вид дейност. Тя се нарича непосредствена психологическа подготовка. От нейното успешно извършване зависи и степента на мобилизацията на силите на човека за предстоящата дейност.

### ФОРМИРАНЕ НА ОПТИМАЛНА ПСИХИЧЕСКА НАГЛАСА

Формирането на оптимална психическа нагласа у всички ръководители и изпълнители за необходимостта да се овладят нови технологии, нова техника, да се работи при нова организация на труда и управление и да отговорят на новите изисквания към самите тях е важно условие за тяхното съзнателно, мобилизирано и творческо участие при изпълнение на задълженията им. Така например от изпълнители и ръководители се изисква да действуват в нови условия. «Формирането на нагласа и готовност за поемане на последиците от рисковите решения е важен проблем на идеологическата работа в трудовия колектив» (с. 153).

За формирането на оптимална психическа нагласа у трудещите се към задачите, поставени от конгреса, и конкретизирането във всеки трудов колектив от голямо значение е формирането и проявленето на съответни мотиви. Те стимулират социалната им активност и ги мобилизират за преодоляване на много обективни и субективни трудности. Необходимо е да нарасне ролята на социално значимите мотиви. Психологическата наука трябва да подпомогне ръководители и изпълнители и техните трудови колективи като цяло в по-бързото осъзнаване на грандиозните цели и задачи, които си е поставила страната, на пътищата и средствата за тяхното постигане или решаване. Повишаването на психологическата култура на кадрите и на самите изпълнители и особено активното участие на психологическите дейци в разработката на програмите за психологическата подготовка на трудовите колективи, за осъзнаване значимостта на целите и задачите, които им предстоят, за осъзнаване пътищата за тяхното изпълнение, за осъзнаване собствените им сили и промените, които трябва да се извършат в самите тях, е важно изискване за формиране на всенародна, и то оптимална психическа нагласа за изпълнение на задачите, които поставил XIII конгрес на БКП, и конкретните цели и задачи, които стоят пред всяка организация, пред всеки колектив, пред всеки отделен труженик. Наред с общата психическа готовност е необходима и конкретна готовност на всеки труженик, на всеки колектив за изпълнение на конкретна дейност и конкретни действия — се казва в Отчета на Централния комитет пред XIII конгрес на БКП. Изследване и установяване степента на психическата готовност и посочване пътищата за нейното формиране е задача не само на психолозите в предприятията, но и на партийните и на профсъюзните ръководители. Всичко това налага те да се въоръжат с необходимите методи, с необходимите знания и умения за провеждане на изследвания, за анализ на резултатите и на тази основа да се вземат практически мерки в сферата на идеологията, педагогиката, политиката, производствената, организационната и другите видове дейност. Необходимо е за всяка от тях да се формират съответният вид и степен на мобилизационна готовност както у индивидите, така и у техните организации за изпълнение на предстоящите задачи.

## ПРЕУСТРОЙСТВО НА ПСИХИКАТА

В Отчетния доклад на Централния комитет пред ХIII конгрес се посочва, че «Настъпващите в резултат на научно-техническата революция промени в психиката и поведението на човека са все още недостатъчно проучени от обществените науки и идеологическите кадри» (с. 153).

Новите технологии, новата техника, новата организация на труда и управление предявяват и нови изисквания към личността на труженика. Изменят се не само средствата за производство, не само технологиите на производството, не само условията на работното място, не само естеството на труда и неговият режим, но по същество се променя битието на човека. Промените в сферата на потреблението, в бита по местоживеене, в средствата на услугите и т. н., въобще във всички промени в базата и надстройката обуславят и съответни промени в битието на човека. Промененото битие обуславя и променена психика. Промените в психиката не настъпват автоматически. Наличните психологически стереотипи се съпротивляват на новите въздействия. Необходимо е да се включат в действие нови системи от педагогическо и управленческо въздействие върху отделните труженици и техните организации, за да се осигури изпреварваща готовност за изпълнение на новите задачи. Психологическата наука като проективна наука, като една от науките за формиране на психиката и регулиране поведението на човека, е призвана със своите изследвания да предвиди необходимите в тях промени в условията на научно-техническата революция. За целта е необходимо да се изследват промените, които настъпват в психиката на трудовите колективи в онези предприятия и останалите социални организации, в които са настъпили вече промени в технологиите, в техниката, в организационната структура и управлението. Изучаването на промените в психиката дава възможност да се разработват и изпреварващи модели. Те ще послужат като основа за организирано, целенасочено преустройство на психиката на човека и нейното привеждане в съответствие с новите изисквания. Психиката обикновено се формира след или едновременно с формиране на битието. Но това не означава, че тя не може да се формира и преди конкретното битие. На основата на модели на бъдещото битие психологът, педагогът и ръководителят са в състояние да формират такива модели на психиката, които ще съответствуват на бъдещото битие. Изпреварващото развитие на психиката на труженика и нейното привеждане в съответствие с предстоящите промени е голям допълнителен резерв в увеличаване възможностите на човека и тяхното по-ефективно използване в изпълнение на задачите за ускорено социално-икономическо развитие на страната. Това налага да се провеждат изследвания, да се изучава членният опит на отделни или групи труженици особено в условията на новите технологии и автоматизираното управление на производството. Опитът на членниците в членните процеси е образец за начина на труд и живот на останалите. Това се отнася и до психологическата структура на тяхната личност. Изследването на членния опит и особено на психиката на членниците в новите условия е изходна база за съставяне на прогностични модели. Те ще се явят изходна база за определяне системата от мероприятия за преустройството на психиката на тружениците в съответствие с новите изисквания. Това е една от задачите на психологията в предприятието. Несъмнено тя засега не е по силите им. За решаването на този проблем е необходимо тя да се включи в националната програма за изследвания.

Проблемът за психологическите промени у изпълнители и ръководители не може да се решава успешно, без да се изучат онези психически бариери, които

спъват тяхното преустройство. Нагрупан е определен опит в изучаване психическите бариери при внедряване постиженията на научно-техническия прогрес, при подобряване качеството, при въвеждане на новата бригадна организация на труда и в други направления, а така също и в разработване на социално-психологически проекти за тяхното предотвратяване и преодоляване.

## ПРОГРАМИРАНО РАЗВИТИЕ НА ЛИЧНОСТТА

Изпреварващото развитие на личността е не само важно условие за издигане ролята на субективния фактор като извършител на социалното развитие, но и голям резерв на енергия в използване на човешкия фактор. В Отчетния доклад на Централния комитет на БКП пред XIII конгрес се посочва, че: «Научно-техническото развитие при социализма не е възможно без усъвършенствуване на человека, на човешките отношения в трудовия процес. По своята дълбока социална природа това е масовото творчество на милионите трудещи се» (с. 153). Психолозите, работещи в различните сфери на обществото, са призвани на основата на прогнозите на управленците и организаторите на труда, на основата на данните за особеностите на психиката на членниците в членните предприятия да прогнозират моделите на психика — моделите на подготвеност на тружениците в основните сфери на общественото производство, управление и потребление. В тази благородна, високохуманна, прогресивна и в същото време много трудна задача психолозите, като инженери на човешката душа, са призвани да обединят усилията на инженери, икономисти, управленици, педагози и социолози за разработване на необходимите прогностични модели. Министерството на народната просвета, както и другите министерства, и особено стопанските, са заинтересовани и са длъжни да формират съответни програмни колективи. Така, както се занимават с прогнозиране преустройството на технологиите, материално-техническата база на предприятията, така трябва да прогнозират вида и степента на подготовка на човешкия си потенциал и да организират неговата изпреварваща подготовка.

## ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ НА РЪКОВОДИТЕЛЯ

Новите задачи и новите условия за тяхното изпълнение изискват и нов тип ръководители. «Особено внимание — се казва в Отчета на Централния комитет на БКП пред XIII конгрес — сега трябва да се отдели на управленическата подготовка на кадрите от всички равнища. Необходимо е да се осигури висок професионализъм в дейността на управленическите кадри, качествено ново равнище на управленическата подготовка на ръководителите и специалистите, на всички трудещи се» (с. 119).

Другарят Тодор Живков на Януарския пленум обърна внимание върху създаването на наши социалистически менажмент. Това означава да се професионализира в много по-висока степен дейността на ръководителя. За тази цел е необходимо да настъпят промени в съдържанието и формите на обучение на ръководните кадри — от прекия ръководител до министъра. От съвременния ръководител се изиска не едно или няколко основни качества, а система от качества. В Отчета на Централния комитет пред конгреса се посочва, че «Бавно се преустрояват стилът и методите на работа и ръководство. Мисленето и действията на немалко ръководни дейци изостават от новите потребности. Допуска се прибързано издигане на неподходящи хора. Обучението на кадрите продължава

да с обременено с много формализъм, традиционализъм и откъснатост от практическите потребности» (с. 147).

В подготовката на ръководните кадри прекалено много се използва просветителният подход, по-малко се обръща внимание върху формирането на умения да се ръководи и да се управлява. Всичко това води до многословие в дейността на редица ръководители, в прекалена заседателщина, прекален формализъм и бюрократизъм, прекалена опосредованост на ръководното въздействие в много звена и други. Редица ръководители, а даже и ръководни органи, особено в държавни и обществени организации, превръщат понякога ръководния процес в самозадоволяващ се и ограничаващ се до кадрите, засти в управлението или ръководството. Не се държи сметка за бързината и ефективността на ръководното въздействие върху изпитните кадри. Не се провежда обучение на ръководни колективи, което води до недобър синхрон в тяхната ръководна дейност. Неподготвеността на ръководните кадри да поемат индивидуален и колективен рисков е друг тяхът недостатък. Психологическата наука трябва да разкрива осо-беностите на личността на ръководителя в новите условия, да посочи нови пътища и средства за формирането на новия тип ръководител. Особено внимание следва да се отдели на психологическите изисквания към промени, които трябва да настъпят в системата на обучение на ръководните кадри.

В Отчета на Централния комитет се посочва, че «Сега на преден план в кадровата работа излиза проблемът за решително издигане равнището на политико-идеологическата, теоретическата и професионалната подготовка на ръководните кадри в съответствие с новите критерии и изисквания. Дълбоко следва да се осъзнае от всички кадри необходимостта да се учат и преквалифицират. За тази цел е нужно да се доизгради националната система за допълнителна подготовка и преподговка на кадрите, да се осигурява техният постоянен и интелектуален растеж и професионализъм в управлението, да се формира на-гласа за творческо и критично мислене, умение да се прилагат придобитите знания в практическата дейност» (с. 147).

Особено внимание следва да се обръне не само на повишаване на знанията, но и на управленческите умения и преди всичко на уменията да се прилагат при-добитите знания в практическата дейност.

В Отчетния доклад се посочва, че «На качествено ново равнище трябва да се издигнат теоретичната мисъл и учебно-подготвителната работа на Научно-учебния комплекс на Централния комитет на партията. Необходимо е съдържа-нието, формите и методите на работата в Академията за обществени науки и социално управление, в нейните филиали и междуокръжните партийни школи още по-тясно да се свързват с изискванията на научно-техническата революция, с актуалните социално-икономически задачи» (с. 147—148).

Всичко това налага промени в съдържанието, във формите и методите на преподаване и на обучение на кадрите в Академията и в нейните филиали.

Стана традиция на всеки партиен конгрес Централният комитет да посочва и най-необходимите качества, които трябва да притежават ръководните кадри, за да могат да отговорят на предявяваните към тях нови изисквания. Така се постыпли и на XIII конгрес. В Отчетния доклад се посочва, че «Партийните органи и организации следва да дават път и да укрепват авторитета на онези ръководители, които се отличават с партийна целесустрименост и принципност, с компе-тентност и технологическо мислене, с високи нравствени добродетели, активност и деловитост. Решаващо значение придобива умението на кадрите да общуват



с хората, да се вслушват в техния глас, да създават условия за разгръщане на социалното им творчество и инициатива.

Политическите, деловите и моралните качества на кадрите да се оценяват в тяхното единство върху основата на постигнатите практически резултати. Това налага да се усъвършенствува системата на стимулиране на кадрите, така че те да развиват и реализират максимално своите творчески сили и организаторски талант» (с. 148).

В условията на изграждане развитото социалистическо общество нараства ролята на ръководителя като арбитър — регулятор на отношенията в колективите с другите организации. От неговата принципност и справедливост зависи формирането на социалистическа мотивация за дейност, зависи психическият климат в колектива. Наред с това качество особено значение придобива професионалната подготовка на кадрите. От тяхната компетентност, от тяхното умение да мислят технологически, от способността им за творчество и за създаване творческа атмосфера зависят в най-голяма степен социалната инициатива и творчеството на ръководените. Партията въвежда конкурсно-изборното начало. На XIII конгрес се обръща внимание, че трябва да «се води борба срещу случайте на неговото формално приложение» (с. 149). За да има конкурс, трябва да има равностойни кандидати. Задачата за подготовка на достатъчен брой резервни кадри за всички длъжности придобива още по-голяма актуалност в сегашния етап на нашето развитие. Това означава, че в предприятията трябва да действуват постоянни школи за подготовка на всички работници за преки ръководители. С преките ръководители да се провежда подготовка за придобиване право да кандидатстват за по-висшестоящи длъжности, а на тях — за още по-висшестоящи. Социалната психология, особено психологията на управлението, са призвани да разработят технологии за психологическата подготовка на ръководените кадри. Голямо значение придобива социално-психологическият тренинг. Чрез него се формират психологически умения у ръководители и ръководени за използване от тях на психологически подходи в различните страни на ръководната и управлническата дейност. Така например могат да се обучават кадрите в изкуството: да водят беседа със сътрудник; беседа с висшестоящ ръководител; да ръководят ефективно заседания или друга форма на колективна изява; да решават конфликтна ситуация между две трудови звена, между двама служители или ръководители; да умеят да вдъхновяват сътрудниците и други. Те трябва да познават и да могат да оценяват от позицията на психологията въвеждането на новопостъпили сътрудници в работата; формиране на традиции в трудови колективи и т. н.

#### ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ОСОБЕНОСТИ НА ТРУДОВИТЕ КОЛЕКТИВИ

В съответствие с разработките на Февруарския (1985 г.) и Януарския (1986 г.) пленум на Централния комитет на БКП XIII конгрес определи, че трябва социалистическите организации да се превръщат в самоуправлящи се. Засилва се ролята на трудовия колектив. В съответствие с новия Кодекс на труда се увеличават неговите функции. Създават се условия да се повишава още повече ролята на трудовия колектив. Социалната психология и психологията на управлението трябва да насочат своите изследвания в изучаване механизмите за преустройството на индивидуалната и колективната психика в условията на самоуправлящите се стопански организации.

Увеличаването на правата на трудовите колективи води до увеличаване и на техните задължения. Особено значение придобиват програмните научноизследователски колективи. Те досега не са били обект на специални изследвания. Промените в качествения състав на трудовите колективи — чрез увеличаване относителния дял на научно-техническата интелигенция и особено в условията на ГАПС — водят до промени не само в индивидуалната, но и в колективната психика. Развитието на обществото обуславя развитието и на трудовите колективи. Тяхното развитие е свързано с развитие на психиката им. И обратно — усъвършенстването на психиката на трудовите колективи се отразява положително върху изпълнението на социалните им функции и на тази основа и върху развитието на обществото.

## ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ

Успешното извършване на научно-техническата революция изисква «да се извърши дълбоко преустройство в партийната работа на всички равнища, за да може партията да стои начело на обновителните процеси» се казва в Отчета на ЦК на БКП пред XIII конгрес (с. 132). Напоследък се оформи клон на политическата психология и клон на психологията на управлението — «Психологията на комунистическата партия». Проведените изследвания за разкриване особеностите на личността на комуниста, на партийния секретар и на първичните партийни организации е добро начало. Необходимо е да се продължи тази дейност. За да изпълнят своята ръководна и авангардна роля, те трябва да придобият нови професионални и организационни качества и особено умения да влияят на безпартийните и да ги предвождат в тяхната създателна дейност.

Промени трябва да настъпят и в първичните партийни организации. «Те са призвани да бъдат *генератори и носители* на новото и прогресивното, да формират нов социално-психичен климат в трудовите колективи и населените места, като насочват, подкрепят и защищават всеки, който проявява смелост и поема разумен риск (Отчет на ЦК на БКП пред XIII конгрес — с. 137).

## ПСИХОЛОГИЯТА И ИДЕОЛОГИЧЕСКАТА РАБОТА

Тринадесетият конгрес отдели голямо внимание на идеологическата работа. Тя е призвана да съдействува за формиране на активна идейна позиция по въпросите на научно-техническата революция. В Отчета на Централния комитет се посочва, че «с формите и със средствата на идеологическата работа да се издига социалният престар на творческата личност, да се формират нови нравствени критерии и образци на поведение» (с. 152). В периода между XII и XIII конгрес на БКП бяха разработени от др. Тодор Живков важни проблеми на марксистко-ленинската идеология в условията на изграждане развитото социалистическо общество. Беше издигната нейната роля като научен ориентир на партийната политика. Особено значими са редица постановки в материалите на XIII конгрес, отнасящи се до модела на социално-икономическото развитие на страната до 2000-та година.

Това теоретично богатство на социалистически идеи, постановки и подходи въоръжава не само дейците на идеологическия фронт, но и тези на социалната практика с научно обосновани изходни позиции и пътища за развитието на социалистическото общество в епохата на научно-техническата революция.

От психологията като обществена наука се изисква да обогатява идейно-теоретичният, методологичният и методическият арсенал на идеологическата работа. След XII конгрес на БКП бяха разработени редица психологически аспекти на политическата агитация като духовна връзка на партията с народа, на системата за политическа просвета сред научно-техническата интелигенция, на индивидуалната работа на комунисти с безпартийни и други. Изведе се положителен опит в използване на психологията за повишаване ефективността на идеологическата работа. Направеното е далеч недостатъчно. Конгресът изисква да се повиши ефективността на политическата агитация, на системата за политическа просвета, за отстраняване и предотвратяване на социалните деформации, за по-бързото завършване на обновителния процес на нашите сънародници, които в миналото, поради трагични превратности на историята, са били отчуждавани от българския народ.

Решенията на XIII конгрес се отнасят до всички сфери на нашия живот. Те засягат преди всичко човека и неговите организации при изпълнение на многостранните им функции. Извършват се значителни психологически изменения, използва се действието на важни психически механизми. Пред психолозите се открива широко поле за наука, педагогическа, консултантска, проектантска, конструктивна и създателна дейност. Необходимо е да се увеличи в значителна степен и кадровият потенциал, а така също и неговото професионално майсторство.

#### THE 13<sup>th</sup> CONGRESS OF THE BULGARIAN COMMUNIST PARTY AND THE TASKS OF THE PSYCHOLOGISTS

The demands of the 13<sup>th</sup> Congress of the BCP for raising the role of human factor in the accelerated social-economical development of the country up to the year 2000 determine also the tasks of the psychologists. The role of psychology as an active branch of science and stimulant in the social-economic development of the country is underlined. The main trends of the activity in the field of psychology are considered: psychological preparation of man and organizations for a conscious, competent, creative and organized participation in the tasks ensuing from the Congress; psychological reformation of directors and executives as well as of their organizations; Forcasting, projecting and preparation of executive and guiding personnel; improvement of the psychics of working collectives; formation of leaders of a new type; psychological problems of communist party; psychological problems of ideological activities.

Other directions of purposeful and organized psychological research are outlined, too.

# Обща и социална психология

## ПРИНЦИПЪТ ЗА ЕДИНСТВОТО МЕЖДУ ДЕЙНОСТ И ПСИХИКА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ АНАЛИЗ

КРУМ КРУМОВ

Преди да се пристъпи към анализа на принципа за единство между дейността и психиката (съзнанието) са необходими две уточнения.

Първо, постановката за единството между дейност и психика има дълбоки философски корени. Процесът на нейното съзряване би могъл да се търси още в противоборството между дуализма и монизма, в кристализирането и преодоляването на теорията за психофизический паралелизъм, в отхвърлянето на механистичния детерминизъм и т. н. Но все пак, макар това да е любопитно от гледна точка на историята на психологията, постановките в трудовете на класиците на марксизма са достатъчно основание за методологическа обезпеченост и адекватен научен анализ на връзката между обсъжданите явления.

Второ, връзката дейност—психика трябва да се разбира като взета спрямо активния социален субект. По същество явлението дейност не може да бъде отнасяно към нищо друго, освен към человека (социалната общност). Тук не става въпрос за психичното изобщо, а за психиката на человека, за развитието на неговите висши психични функции, на неговото съзнание.

Принципът за единството между дейност и психика (съзнание) съдържа в себе си четири основни момента, явяващи се в същото време и негови характеристики:

- 1) единство (неделимост) между дейността и психиката (съзнанието);
- 2) взаимна обусловеност между дейността и психиката (съзнанието);
- 3) определящ (раз развиващ) характер на дейността по отношение на психиката (съзнанието);
- 4) активна роля на психиката (съзнанието).

В основата на тези моменти лежат достатъчни методологически основания. В по-нататъшният анализ ще се посочат онези от тях, които най-пълно ги разкриват.

Първият от посочените моменти се отнася до единството между дейността и психиката, разбирано конкретно като тяхна практическа неделимост, и означава, че нико едното, нико другото от тези явления не може да се разглежда самостоятелно, само за себе си.

Макар и на пръв поглед констатацията за наличието на едното от тях да не предизвика непременно «асоциации» по отношение на другото, то в строгия научен смисъл точно тези «асоциации» трябва да се имат предвид: психиката непременно предполага дейност и обратно, дейността — човешка психика (съзнание). Всеки логически анализ на едното от тези явления в действителност е анализ на другото, всяка познавателна характеристика на първото се извежда във връзка с второто: *онтологията на дейността е едновременно онтология на човешката психика (съзнание) и обратно*.

Постановката за единството (неделимостта) между човека и неговата психика, от една страна, и дейността му, от друга, се съдържа в самата природа на

човека. Като природно същество, надарено с природни сили, с жизнени сили, с психика, човекът едновременно с това е и «*дейно*» (к. м. — К. К.), *природно същество*.<sup>1</sup> Съществуването на дейността и психиката в едно органично цяло, чийто жив, действителен субстрат е човекът, означава, че и процесуално, от гледна точка на неговото развитие, те също са неделими. Класиците на марксизма говорят не просто за единство, а за единство на две страни от един цялостен процес. Както посочва К. Маркс, самият процес на дейността (по-конкретно на трудовата дейност), който се разкрива като практическо създание на предметния свят и като преработване на неорганичната природа в действителност, е процес на «самоутвърждаването на човека като съзнателно, родово същество...».<sup>2</sup> Това единство (неделимост) между дейността и психиката (съзнанието) само условно може да се изведе като отделна характеристика на обсъждания принцип: в действителност става въпрос за диалектическо единство, което в случая разкрива своето богатство посредством останалите три момента — взаимната обусловеност между двете явления, определящия характер на първото по отношение на структурирането и развитието на второто, активната (а не пасивна) роля на второто.

Вторият обособен момент от разглеждания принцип се отнася до взаимната обусловеност между дейността и психиката (съзнанието). Взаимодействието е първото нещо, което излиза на преден план, когато става въпрос за единство между две страни на едно органично цяло. «Взаимодействието» — пише Ф. Енгелс — е първото, което изпъква пред нас, когато разглеждаме движещата се материя...».<sup>3</sup>

Взаимната обусловеност между дейността и психиката на човека най-общо се изразява в следното: реализирането на дейностния процес е възможен само при наличието на активен субект (носител на психика, съзнание), а съществуването на субекта като такъв е немислимо извън реалния дейностен процес. С други думи, възможността за съществуването на субекта на дейността като носител на психика (съзнание) става действителност само при наличието на дейностен процес и обратно — самият дейностен процес е невъзможен без наличността на съзнателен субект. Тази взаимна обусловеност между психика (съзнание) и дейност в методологически план се обяснява чрез диалектическата връзка между производството и потреблението като две страни на цялостния дейностен процес. Според марксистката схема продуктът на дейността се създава с оглед потребностите на действуващия субект. Чрез потреблението на продукта човек се връща пак към себе си и така кръгът се затваря. «В производството се обективира личността, в личността се субективира вещества»<sup>4</sup> — отбелязва К. Маркс.

Постановката за взаимната обусловеност между дейност и психика е обоснована и в исторически план. Това добре може да се илюстрира посредством образното сравнение, което К. Маркс прави между процеса на създаването на човешкото око и процеса на очовечаването на противостоящия му обект. «Окото — пише той — е станало човешко око, както неговият предмет е станал обществен, човешки предмет — създаден от човека за човека».<sup>5</sup> Тук става въпрос не за формална взаимовръзка между двете явления, а за градивно взаимодействие, съпътстващо техния генезис, тяхното историческо развитие.

<sup>1</sup> К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. т. 42, с. 151.

<sup>2</sup> Так там. с. 88.

<sup>3</sup> К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. т. 20, с. 534.

<sup>4</sup> К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. т. 46, ч. I, с. 22.

<sup>5</sup> К. Маркс и Ф. Енгелс. Съчинения. т. 42, с. 113.

Третият, и вероятно с най-голяма евристична стойност за психологията момент, който се съдържа в принципа за единството между дейността и психиката (съзнанието), се отнася до определящия (развиващия) характер на дейността. Този момент в конкретен личностен план се изразява във формиращата роля на дейността по отношение на висшите психични функции, по отношение на съзнанието като цяло, по отношение на всяко личностно образование. Това, е така да се каже, сърцевината на принципа. Издигането на дейността в качеството на главна и определяща по отношение на психиката (съзнанието) има дълбоки методологически основания. В основата на тази постановка лежи материалистическият възглед за първичноността на материалното, на битието и вторичноността на психиката, съзнанието. В личностен план този възглед е конкретизиран в смисъл, че производството на материален продукт е главно и определящо по отношение на потреблението, разбирано като процес на субективиране на веществите. «Тук трябва само да бъде изтъкнато важното обстоятелство — пише К. Маркс, — че ако разглеждаме производството и потреблението като дейности на един субект или на много индивиди, те във всеки случай се явяват като моменти от един процес, в който производството е действителната изходна точка и затова е и господстващият момент. Самото потребление като нужда, като потребност е вътрешен момент на производителната дейност. Обаче последната е изходната точка на реализацията, а оттам и нейният господстващ момент, актът, в който отново се връща целият процес».<sup>6</sup>

С особена сила идеята за определящия характер на предметната дейност се налага тогава, когато става въпрос за историческото развитие на психичните функции, за техния филогенезис. В тази връзка К. Маркс пише, че «едва в резултат от предметно разгърнатото богатство на човешкото същество за пръв път биват отчасти развити, отчасти породени богатството на субективната човешка сетивност, едно музикално ухо, едно око за красотата на формата, накратко — сетива, способни за човешко ползване; сетива, които се утвърждават като човешки същностни сили». <sup>7</sup> Предметно разгърнатото богатство на човешкото същество, за което става въпрос тук, не е нищо друго освен материалния продукт на неговата дейност, застинал във външна «екзотерична» форма. Това е именно «човечената природа», благодарение на която възниква «субективната човешка усетливост», възникват същинските чувства на човека. Но разгърнатото богатство на човешкото същество, неговата очовечена природа на свой ред възникват като следствие от протичането на дейността — те са негов закономерен резултат.

Класиците на марксизма особено подчертават, че именно трудовата дейност (а не каква да е друга дейност) е изходна за развитието на цялостния човешки индивид, на всички негови способности. Благодарение на трудовата дейност, благодарение на приспособяването към «нови, все по-сложни операции — пише Ф. Енгелс — човешката ръка е придобила онова високо съвършенство, при което са могли да бъдат създадени като по вълшебство картините на Рафаел, статуите на Торвалдсен, музиката на Паганини».<sup>8</sup>

К. Маркс обогатява съществено тази идея, използвайки историческия подход. «Образуването на петте сетива — пише той — е работа на цялата досегашна световна история». <sup>9</sup> Следователно «цялата досегашна световна история», която

<sup>6</sup> К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. т. 46, ч. I, с. 28.

<sup>7</sup> К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. т. 42, с. 114.

<sup>8</sup> К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. т. 20, с. 478.

фактически е история на разгръщане на активността на животното и дейността на човешкия индивид, е в същото време и история на формирането на нервно-мозъчните структури, на психиката на человека. Иначе казано, историята на разгръщане на дейността на человека е фактически история на създаването на неговата «субективна човешка усетливост», на неговите същински чувства, на неговото съзнание.

Обсъжданата постановка не се отнася само до връзката между дейността и психиката изобщо, а е конкретизирана и уточнена от класиците на марксизма и по отношение на съзнанието. «Производството на идеи, представи, съзнание, първоначално е вплетено непосредствено в материалната дейност и в материалното общуване на хората, в езика на реалния живот».<sup>10</sup> Следователно материалната дейност на индивидите е тази, която формира техните идеи и представи, тяхното съзнание. За класиците на марксизма не е достатъчно само да изяснят коя е определящата страна при взаимодействието между дейността и психиката (съзнанието) на человека. Те отиват още по-нататък, като дават отговор на въпроса как се осъществява развитието на психиката (съзнанието) при определящата роля на дейността. Този отговор се съдържа в най-кратка форма във формулировката на К. Маркс, че «. . .сетивата са станали непосредствено в своята практика теоретики».<sup>11</sup> Непосредствената практика на сетивата, това е разгърнатата във външен план дейност, която се подчинява на обективните закони, на обективно действуващите връзки и отношения, т. е. на външната диалектика. Но именно в непосредствената си практика сетивата стават «теоретики». В качеството на такива те продължават да действуват по същите обективни закони (иначе тяхното съществуване като сетива не би било възможно), но тези закони вече са пренесени на качествено ново — теоретично равнище (в противен случай нищо не ни дава основание да наричаме сетивата «теоретики»). По такъв начин съществуващите обективни закони (външна диалектика) се пренасят в субективен план и започват да действуват като закони на човешкото мислене, логически, теоретични закони. Механизът на преминаването на законите, по които се движи външната практическа дейност, във вътрешен план, е разкрит още по-пълно от В. И. Ленин. Той пише, че «. . .практическата дейност на человека милиарди пъти е трябвало да довежда съзнанието на человека до повтаряне на различните логически фигури, за да могат тези фигури да получат значението на аксиоми».<sup>12</sup> В случая пак става въпрос за определящата роля на външната дейност по отношение на формирането на психичните функции. Процесът на реализацията на практическата дейност (външните манипулации с предметите), подчинен на външните, обективни закони, е в същото време и процес на повторение в съзнанието на человека на различните логически фигури (начините, по които той протича във външен план). Вследствие на многократното повторение (レスピ, въследствие реализацията на практическата дейност) тези фигури придобиват в съзнанието на человека значение на аксиоми. Това фактически е процес на преминаване на външните закономерности, на външната диалектика, във вътрешен, идеален план, където тя продължава своето съществуване на качествено ново равнище — под формата на вътрешна, субективна диалектика. Този пренос, тази трансформация на обективните връзки и отношения в субективен план е възможна само

<sup>9</sup> К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. т. 42, с. 114.

<sup>10</sup> К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. т. 3, с. 26.

<sup>11</sup> К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. т. 42, с. 113.

<sup>12</sup> В. И. Ленин. Събрани съчинения. т. 29., с. 172.

в процеса на дейността. С тази постановка се дава отговор на въпроса как дейността определя развитието на психиката, на съзнанието на човека. С нея се разбуждат всички тайнства около природата на човешкото мислене, разкриващо се именно като «процес, като развитие, като движение на мисълта, подчиняващо се на общите закони на диалектиката».<sup>13</sup>

Четвъртият момент, съдържащ се в принципа за единството между дейността и психиката, се отнася до активната роля, която психиката (съзнанието) играе при реализирането на взаимодействието между двете явления. И в този пункт класиците на марксизма остават верни на своя материалистически възглед за «живия» човек и неговата дейност, разкривайки неговата активна, създателна роля, представяйки го като активен субект на историята. Връзката между човека като носител на съзнание и неговата дейност не се разглежда едноопосочено — това е диалектическа връзка. Дейността не се приема като абстракция, като някаква метафизическа същност, която строго детерминира развитието на субекта, а се посочва, че това е дейност на живия субект, който съзидава определен външен продукт, поради което съзидава и самия себе си.

Активната роля на човека в този двустранен процес е особено подчертана, когато се анализира връзката между дейността и човешките потребности. «Никой не може да прави нещо — пишат класиците, — без същевременно да го прави заради някоя от своите потребности и заради органа на тази потребност. »<sup>14</sup>

С особена сила се подчертава ролята на субекта, когато става въпрос за човешкото съзнание. Тук се утвърждава положението, че съзнанието на човека не е пасивна, а активна страна, че именно то в условията на реалния дейностен процес изпъква в качеството на демиург по отношение на външния продукт. В тази връзка от особено значение е постановката на В. И. Ленин за активната, творческата роля на човешкото съзнание. «Съзнанието на човека — пише той — не само отразява обективния свят, но и го твори». <sup>15</sup> Идеята за активната, действената същност на съзнателния индивид по принцип пронизва всеки пункт от анализа на проблемите на човека като социално същество.

Върху основата на предходния анализ биха могли да се направят следните

#### О Б О Щ Е Н И Я:

Първо, принципът за единството между дейността и психиката (съзнанието) е основан в марксистката психология. Неговата формулировка съдържа в основата си необходимите методологически предпоставки.

Второ, този принцип включва в себе си четири взаимно свързани момента, които се явяват в качеството на основни негови характеристики.

Трето, най-същественият от посочените моменти е този за определящия (развивящия) характер на дейността по отношение на психиката (съзнанието).

Четвърто, зад всеки от обособените моменти на обсъждания принцип лежат достатъчни методологически основания.

<sup>13</sup> Б. М. Кедров. О высказываниях В. И. Ленина по вопросам психологии. „Вопросы психологии“, 1980, кн. 3, с. 10.

<sup>14</sup> К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения. т. 3, с. 240.

<sup>15</sup> В. И. Ленин. Събрани съчинения. т. 29, с. 194.

THE PRINCIPLE OF INTEGRITY OF ACTIVITY AND PSYCHICS:  
A METHODOLOGICAL ANALYSIS

K. Kroumov

The author presents a methodological analysis of the principle of integrity between activity and psychics (consciousness) accepted in Marxist psychology. Four main interrelated points of its are deduced and methodologically argued: indivisibility between activity and psychic /consciousness; interdependence between them; determinative (developing) character of activity with regard to psychic/consciousness; active role of psychic/consciousness.

**ЦЕННОСТНИЯТ ИЗБОР: СПЕЦИФИЧНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ  
И СИТУАЦИЯ НА НЕГОВОТО ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ**

**ИВАН БАРДОВ**

Функционирането на ценностната система на личността в съдържателно отношение може да се представи като разгръщащи се, последователно във времето, поредици от съпоставки и избори между отделните елементи на ценностната система съобразно жизнените задачи, обективно формирани се в хода на индивидуалната жизнедейност и изискващи своето решение. Именно в ситуация на избор личността се проявява най-пълно като субект на собствената си дейност, а историята на приетите или отклонените ценностни алтернативи формира и историята на самата личност (Поршнев, 1969). В своята единичност (т. е. схващан като акт) ценностният избор е същественото, обособено звено от цялостния процес на функциониране на ценностната система и в този смисъл може да послужи за специфична единица на анализ, даваща ключа за разбиране закономерностите на този процес. Трябва веднага да се отбележи, че ценностният избор е само частен (макар и най-висш) случай на значително по-общия процес на вземане на решение, който реално и непрекъснато се осъществява на най-различни психични равнища — от собствено личностното до сензомоторното (Забродин, 1976).

Опитите за теоретичен анализ на процеса на вземане на решение (Анохин, Рубахин, 1976; Козелецки, 1979; Руа, 1976) са по същество и опити за неговото формализиране. Такава формализация се провежда в няколко насоки (Ломов и др., 1976):

1. По отношение глобалните характеристики на ситуацията на вземане на решение.
2. Относно характеристиките на информационната подготовка на решението (стадий на «предрешение» по П. К. Анохин),
3. По отношение особеностите на собствената процедура на вземане на решение.

Така очертаните насоки на формализация са достатъчно изчерпателни и затова ще послужат като отправни точки и на нашия анализ за установяване

относителната специфика на ценостния избор, като вид вземане на решение.

Същностна характеристика на ситуацията на ценостен избор е нейната проблемност. В съществуващата класификация на проблемните ситуации (Матюшкин, 1972) се отделят три класа такива ситуации:

1. Ситуации, в които точно са зададени целите на дейността и съществуващите способи за тяхното постигане.
2. Ситуации със зададени цели, но с предварително неизвестни способи за тяхното постигане, които е необходимо да се изработят,
3. Ситуации, в които е необходимо да се формират цели, релевантни на определения психологически контекст, в който се намира дадена личност.

Първите два класа ситуации могат да се обединят съдържателно и да се обозначат като ситуации на «познавателно-нормативен» избор. Този тип ситуации възникват при решаването на така наречените добре формулирани проблеми. (Козелецки, 1979), които се отличават с наличието на пълна информация у субекта относно един краен брой алтернативни варианти на решение и за произтичащите от тях еднозначни следствия.

Класическата принципна схема на вземане на решение е разработена съобразно такъв тип проблемни ситуации, при това не за психологически нужди, а за описание особеностите на икономическото поведение на индивида (Руа, 1976). Собствената процедура на вземане на решение в този случай включва:

- а) множество, крайни на брой алтернативи;
- б) множество ограничения, които е необходимо да се отчетат при избора на подходяща алтернатива;
- в) функцията на предпочтение, поставяща «тегло» на всяка разглеждана алтернатива в съответствие с определена система от критерии. Най-често тази «функция на предпочтение» се дефинира чрез чисто рационален, еднозначен и в известен смисъл «вешен» критерий за полезност — за такъв служат паричните суми, спечелвани или загубвани при приемането или отхвърлянето на дадена алтернатива. Техниката на сравнение тук е дискурсивна (т. е. последователно и изчерпателно се проверяват, съобразно функцията на предпочтение, всички възможни варианти на решение). На съцяя принцип са основани и разработваните програми за ЕИМ.

Така описаната схема на решение на класа «познавателно-нормативни» ситуации работи добре в икономическата област, но нейната евристична стойност е минимална, ако се приложи направо, като обяснителен модел на процеса на ценостен избор. По своята специфика ситуацията на ценостен избор не спада към «познавателно-нормативния» тип проблемни ситуации. Нейният психологически смисъл не се състои в реализирането на предварително известни алтернативи в поведението, а именно във формирането на възможни алтернативи за дейност. Могат да се посочат следните трудности, съпътстващи процеса на ценостен избор:

А. Ценностните алтернативи не съставляват краен брой, тъй като самият брой на обектите на ценостните съждения не е принципно лимитиран (т. е. по принцип всеки обект от действителността може да придобие потенциална ценност в определена насока за личността).

Б. Човешката жизнедейност (т. е. съвкупността от взаимосързани, а понякога и конкуриращи се дейности), с която в регулативен план се съотнасят ценостните (Братус, 1981), не притежава като цяло характеристиките на «добре формулиран проблем» и в психологическо отношение представлява решаване на непрекъснат низ от «смислови задачи» (А. Н. Леонтиев) съобразно постоянно

променящите се жизнени контекти, в които попада личността, т. е. крайната ценност на даден личностен акт не е предпоставена, а трябва да се формира като резултат от осъществения ценностен избор.

В. В ситуацията на ценностен избор не е възможно да се постулира чисто рационална и строго единозначна «функция на предпочтение», която да се използва при «претеглянето» на ценностните обекти и формирането на пълни и отчетливи «усещания за предпочтение». Използваните в ценностния избор психологически критерии са дифузни, семантично многозначни (Гурова, 1984) и затова принципно неформализираме докрай. Това може да се илюстрира с конкретен пример: ако първоначалните основания на избора са изцяло рационални, възниква естествената необходимост от обосноваването им като правомерни за конкретния жизнен контекст и затова допълнително трябва да се привлечат към разглеждане «основанията на тези основания», които на свой ред също се нуждаят от обосновка и така ценностният избор по същество се разтваря в безкрайни цикли от сравнения. Такъв тип разстройство на апаратата за вземане на решение се наблюдава отчетливо при тежките случаи на психастения. В случая възниква порочен логически кръг, от който е трудно да се излезе, тъй като всяка следваща задача на избора е съдържателно по-сложна от предшествуващата, поради нуждата от отчитане на лавинообразно нарастващ брой условия и параметри на избора.

Процедурата на реално осъществявания от личността ценностен избор не се характеризира с подобна дискурсивност. «Редовият» изследван в повечето случаи намира ефективни средства за минимизирането на посочените затруднения. За да редуцира броя на извършваните сравнения, той изхожда от резултатите на предишните цикли ценностни избори, в които между определени обекти на ценностните съждения възникват устойчиви съпоставки, изразяващи сходство или противоположност в някои аспекти (семантичен, нормативен, ситуационен, по отношение на ресурсите, използвани за постигането им и т. н.). В експериментално изследване, извършено от автора, се разкри съществуването на такава устойчива съотносимост между вербално изразените ценности «Здраве» и «Добър семеен живот». Интересното в случая е, че между тях има значима отрицателна корелация ( $r = -0,2502$ ,  $p < 0,01$ ) по параметъра субективна необходимост за постигане на ценността. С други думи, изследваните лица (студенти) възприемат избора между тези ценности като дилема с целия, произтичащ от това драматизъм, т. е. смятат, че може да се постигне или едната, или другата ценност, но не и двете едновременно. Този резултат насочва към разбирането, че реалният ценностен избор се извършва именно в рамките на подобни, взаимно съотносими, диади от ценностни обекти. Целесъобразно ще бъде диадата вербално изразени ценности да се обозначи чрез специален термин — «ценностна представа». Основна характеристика на така разбраната ценностна представа е биполярността (т. е. наличието на две смислови съдържания в нея), а същественото условие за експерименталното верифициране съществуванието на определена ценностна представа е наличието на статистически значима линейна корелация (положителна или отрицателна) между тези смислови «полюси». Предлаганият термин е съдържателно близък до отскоро въведения в психологическата литература термин — «смислов конструкт» (Столин, 1983) и отразява формата на съществуване на ценностите в индивидуалното съзнание. Съвкупността от ценностни представи формира многомерната ценностна сфера на личността.

С възникването на дадена жизнена задача пред личността се актуализират и свързаните с нея ценностни представи. Самият ценностен избор се реализира

чрез приемането на даден полюс на тези представи за определящ бъдещите действия на личността (в посочения случай «Здраве» или «Добър семеен живот»). Така актуализираните полюси придобиват статуса мотиви за дейност и могат терминологично да се разграничават като съществените ценностни отношения на личността. Двете въведени понятия не фиксираят отделни онтологически реалности на психиката. Те характеризират теоретичния конструкт «ценност» в различни аспекти. Понятието «ценностна представа» специфицира структурния аспект на разглеждане на ценностната сфера. От своя страна понятието «ценностно отношение» се отнася до другия, функционален аспект на анализ на тази сфера.

Диалектиката между ценностните представи и ценностните отношения на личността е специфично възпроизвеждане (в рамките на ценностната сфера) на диалектиката между актуалното и потенциалното в психиката. Между тях не трябва да се слага знак на количествено равенство. Общият брой на съществуващите ценностни представи (потенциалното) превишава значително броя на действуващите в даден момент ценностни отношения (актуалното).

С осъществяването акта на ценностен избор се постига необходимият преход извън собствено-ценностната сфера на личността, т. е. този акт служи за своеобразен психологически «превключвател»: от този момент нататък избраната от участвуващите в избора ценност придобива ново психологическо качество — това на мотива; преминава в друга психологическа плоскост; от критерий за възможното поведение в определена жизнена ситуация тя се превръща в подбудител и регулатор на реалната дейност, осъществявана от личността.

Сериозният проблем, който възниква в тази връзка пред изследователя, е, че традиционно използваният методически средства за разкриване йерархията на личностните ценности: ранжиране, математико-статистическите процедури на факторния и клъстърния анализ визират само структурните единици на ценностната система — ценностните представи на личността. За да се повиши силата на изводите от психологическото изследване на личностните ценности е необходимо да се обхване и другият функционален аспект на анализ, т. е. в хода на изследването да се откроят актуално действащите от общия брой елементи на ценностната система. Така ще може да се обясни многократно наблюдаваното в експериментите противоречие между декларирани ценностни диспозиции и броя на действително реализираните в поведението на личността (Ядов и сътр., 1979). За съжаление, психологическата наука засега не разполага с достатъчно ефикасни методични средства за решаването на тази изследователска задача. Едни от възможните начини за преодоляване на това затруднение са лонгитудиналният метод на изследване и естественият експеримент, допълнени с по-прецизно прилагане на математико-статистическите процедури: едновременно да се регистрират реализираните в поведението ценностни диспозиции и «теглатата» на същите ценности в ценностните структури, установени чрез математическия анализ.

Резултатите от настоящия опит за анализиране на кръга проблеми, свързани с ценностния избор на личността, могат да се обобщят в няколко

#### И З В О Д А:

1. Ценностният избор е частен, но и най-висш случай от по-общия процес на вземане на решение.

2. Проблемната ситуация, в която се осъществява този избор, се характери-

зира с необходимостта да се формират цели, релевантни на специфичния за дадена личност психологически контекст.

3. Самият ценостен избор се извършва в рамките на определена ценостна представа на личността, която може да се описе като биполярно по структурата си образуване, чито полюси са конкретни, взаимно съотносими обекти на ценостно съждение.

4. Актът на ценостен избор служи за своеобразен психологически «превключвател»: избраната в него ценост придобива статуса на мотив, т. е. превръща се в действителен регулатор на актуалната дейност, осъществявана от личността.

## ЛИТЕРАТУРА

1. Анохин, П. К., Рубахин, В. Ф. (ред.). Проблемы принятия решения. М., Наука 1976.
2. Братусь, Б. С., К изучению смысловой сферы личности. Вестник МГУ, 1981, № 2 с. 46—56.
3. Гурова, Л. Л., Принятие решений как проблема психологии познания. Вопросы психологии, 1984, № 1, с. 125—131.
4. Забордин, Ю. М., Процессы принятия решения на сенсорно-перцептивном уровне. В кн.: „Проблемы принятия решения“, М., 1976, с. 33—55.
5. Козелецкий, Ю., Психологическая теория решений. М., 1979.
6. Ломов, Б. Ф., Завалищина Д. Н., Рубахин В. Ф., Уровни и этапы принятия решений. В кн.: „Проблемы принятия решения“, М., 1976, с. 16—32.
7. Матюшкин, А. М., Проблемные ситуации в мышлении и обучении. М., 1972.
8. Поршин, Б. Ф., Функция выбора — основа личности. В кн. „Проблемы личности“, М., 1969, с. 344—349.
9. Руза, Б. (ред.), Вопросы анализа и процедуры принятия решений. М., 1976.
10. Столин, В. В., Самосознание личности. МГУ, 1983.
11. Ядов, В. А. (ред.), Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. Л., Наука, 1979.

## VALUE CHOICE: SPECIFIC CHARACTERISTICS AND SITUATIONS OF ITS REALIZATION

### Iv. Bardov

The author considers specific features of the value choice of personality. These features are revealed by being compared to other processes of decision making known in psychology. The necessity of a more precise theoretical discrimination of the structural and functional aspects in considering the value sphere of personality is underlined with a view to its experimental study.

## СЕБЕПРЕЧЕНЕ ПРИ ДЕЙНОСТ ЗА ПОСТИЖЕНИЕ В ЗАВИСИМОСТ ОТ СЕБЕОЦЕНКАТА НА ЛИЧНОСТТА

МАРГАРИТА ДИЛОВА

В съвременната психология нараства вниманието към процесите на себепознание и себеоценяване и към тяхната роля в психичната регулация на поведението (2). От особено значение е да се разкрият факторите, които определят качеството на себепознанието. Многобройни изследвания установяват, че то

зависи не само от индивидуалните познавателни възможности, а и от някои дълбинни мотивационни механизми.

Част от тези изследвания се описват от така наречената теория за защита и повишаване на себеоценката (9). Тази теория съдържа два основни постулата:

1. Хората се стремят към възможно най-благоприятно съдържание на своя Аз-образ, към възможно най-висока себеоценка.

2. Този стремеж е толкова по-силно изразен, колкото по-ниска е актуалната обща себеоценка на индивида, тоест колкото по-слабо е удовлетворена неговата потребност от положителен Аз-образ.

Стремежът към положителен Аз-образ поражда редица себезашитни тенденции в поведението и преживяването, които са насочени към отбягване на негативна информация за собствената личност и с това пречат на пълното и адекватно себепознание. Един процес, в който особено силно се проявяват такива тенденции, е определянето на причините за собствените действия (каузалината атрибуция). Стремежът към повишаване на себеоценката се проявява в така наречената себеугодна атрибуция — успехите се обясняват със субективни фактори и преди всичко с личните способности, а неуспехите — с външни обстоятелства (10).

Предмет на настоящото изследване е една специфична себезашитна тенденция, свързана с атрибутивните процеси, които можем да наречем «себепречене» (англ. self-handicapping). Тя се изразява в предварително подготвяне на бъдещата себеугодна атрибуция чрез самия начин на изпълнение на дейността или чрез поведението преди изпълнението ѝ. Най-общо явлението се свежда до следното: човек, който се опасява от неуспех в предстояща му дейност, сам си създава някакво препятствие, което осигурява приемливо обяснение на евентуалния неуспех — обяснение, което минимално уязвява себеоценката. Например студент, който преди изпит стои до късно през нощта над учебниците и се явява на изпита недоспал, повишава по такъв начин вероятността на неуспеха. Този неуспех обаче може да бъде обяснен с умората и затруднената концентрация, дължащи се на недоспиването, вместо с недостиг на знания или способности. А стойността на евентуалния успех се повишава многократно, тъй като е логично той да се припише на особено високи личностни способности, преодолели пречката. По такъв начин субектът си създава ситуация, в която загубата е невъзможна — всеки изход от ситуацията може само да повиши, но не и да понижи съществено себеоценката му (6).

Себепреченето се явява само в случаите, когато субектът е неуверен в своята компетентност и смята неуспеха на дейността си за вероятен. В експерименталните изследвания такава неувереност по отношение на предстояща задача обикновено се създава чрез манипулиране на успеха в предходни аналогични задачи. Но вторият постулат от теорията за защита и повишаване на себеоценката води до предположението, че склонността към себепречене е толкова поизразена, колкото по-ниско е равнището на себеоценката.

Както е известно, равнището на себеоценката се разглежда в психологията като една от важните личностни характеристики (11). Съществен неин компонент е представата за собствената компетентност в личностно значими дейности. Ниската оценка на компетентността води до генерализирано очакване на неуспех, а то от своя страна би следвало да доведе до себезашитни тенденции, чиято цел е да се минимизира очакваният неуспех, за да се защити Аз-образът от нова неблагоприятна информация. Това съображение позволява да се формулира следната хипотеза: между равнището на себеоценката и склонността към себепречене съществува отрицателна корелативна зависимост.

Обаче многобройните изследвания върху ролята на общата себеоценка в поведението показват сълна зависимост на резултатите от начина на нейното операционализиране (12). Това навежда на мисълта, че различните операционализации отразяват различни форми на себеоценяване, които имат и различни поведенчески корелати. В настоящото изследване продължаваме опита от предишни разработки (1) за търсene на различни форми на себеоценка в зависимост от използвания при себеоценяването еталон.

Един такъв възможен еталон е равнището на чуждите постижения, с които личността съпоставя своите. Според теорията за социалното сравняване на Фестингер (7) личността постоянно извършва сравнение на собствените си действия и възгледи с тези на другите хора, и то главно на подобните на нея лица. Може да се приеме, че в резултат от този процес на сравнение, както и под влияние на действуващите социални норми, субектът извършва едно статистическо обобщение, в резултат от което си изгражда една представа за съпоставимия с него «обобщен друг човек». Тази представа бихме могли да наречем «социален» еталон на себеоценяването.

Но личността може да съпоставя резултатите от своята дейност и с равнището на собствените си предишни постижения или пък със своето равнище на претенции относно бъдещите си постижения, със своите стремежи и мечти. Такъв род еталони можем да определим като «индивидуални». Подобен еталон се използва например, когато равнището на себеоценката се измерва като степен на несъответствие между актуалния и идеалния Аз-образ.

Предмет на изследване са три вида себеоценъчни еталони: *социален еталон*, определен в случая като обобщения образ на върстниците, и два вида индивидуални еталони — *целеви Аз-образ* (образ, обобщаващ целите на собственото личностно развитие, които субектът си е поставил и смята за възможно да постигне) и *идеален Аз-образ* (образ, обобщаващ желанията и мечтите на субекта без оглед на възможностите за тяхното достигане).

Съпоставянето на актуалния Аз-образ с тези еталони позволява да се изведат количествени показатели за четири вида себеоценка: 1) себеоценка върху основата на социалния еталон, която наричаме *интерличностна*; 2) себеоценка спрямо субективната идеална норма (идеалния Аз-образ), която наричаме *инtrapличностна*; 3) самооценка на *възможностите за развитие*, измерена чрез разстоянието между актуалния и целевия Аз-образ; 4) *достижимост на идеалния Аз-образ*, измерена чрез разстоянието между целевия и идеалния Аз-образ.

Изследването има за цел да съпостави себезащитната тенденция към себе-пречене с равнището на тези четири вида себеоценка.

#### М Е Т О Д И К А

За изследване на себеоценяването са приложени индивидуални набори от биполярни петстепенни скали, получени чрез метода на репертоарната решетка на Кели (8, 3) в създаден за целите на изследването вариант (1). Посредством тях изследваното лице оценява себе си в посочените три плана — актуален Аз-образ («какъв съм»), целеви Аз-образ («какъв искам и мога да стана») и идеален Аз-образ («какъв бих искал да бъда, независимо дали това е постижимо»), а освен това дава и обобщена оценка на мнозинството свои върстници.

За количествени показатели на изследваните четири вида себеоценка се приемат разстоянията между оценъчните профили на актуалния Аз-образ и съответния еталон.

Склонността към себепречене е изследвана чрез работа на тремометър. Целта на задачата е придвижването на щифта през прореза при минимален брой докосвания на стените и с възможно най-голяма скорост. Една от формите на себепречене е недостатъчното усилие при изпълнението на дадена дейност. Като нестабилен фактор в дейността недостатъчното усилие е по-приемливо за субекта обяснение на неуспеха от недостатъчното умение. Тъй като съзнателно регулируемият компонент при работата с тремометъра е скоростта на движението, а броят грешки зависи от нея, смятаме, че в случая тя може да се приеме за показател на усилието да се минимизират грешките. Повишеното усилие се изразява в по-бавно изпълнение. То обаче прави задачата много по-показателна за умението на субекта, тъй като в този случай грешките не могат да бъдат оправдани със скоростта на изпълнението. Ето защо предполагаме, че склонните към себепречене лица се ориентират към по-бързо изпълнение, при което диагностичната стойност на броя грешки намалява. Така формулираната хипотеза се конкретизира по следния начин: между равнището на себеоценката и скоростта на работата с тремометъра ще се наблюдава отрицателна корелация.

Изследването е проведено с 40 лица от женски пол на възраст 16—17 години (ученички от ЕСПУ).

#### РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Хипотезата на изследването е проверена чрез изчисляване коефициентите на корелация между отделните видове себеоценка и скоростта на работата с тремометъра, взета като средното време за прекарване на щифта през прореза от два последователни опита. Получават се следните корелации на скоростта с отделните видове себеоценка:

интерличностна себеоценка: 0,41,  $p=99\%$

интрапличностна себеоценка: 0,05

възможности за личностно развитие: —0,18

достижимост на идеалния Аз-образ: 0,38,  $p=99\%$ .

Следователно хипотезата се потвърждава по отношение на интерличностната себеоценка и достижеността на идеалния Аз-образ. Интрапличностната себеоценка и оценката на своето личностно развитие не корелират значимо с тенденцията към себепречене.

Резултатите показват правомерността на подхода да се разглеждат проявите на себепречене в зависимост от различни форми на себеоценяване. Едновременно с това те хвърлят светлина върху характера на тези форми. Тъй като проявата на себепречене е показател за неувереност в себе си, за генерализирано очакване на неуспех, то установените корелации позволяват да се заключи за кои форми на себеоценка са присъщи такива преживявания. На първо място това е ниската интерличностна себеоценка, резултираща от съвместяването на себе си с обобщения образ на връстниците. Може да се предположи, че тя се свързва с чувство за изоставане от другите, за непълноценост и е плод на чести неуспехи при съвместни обществено оценявани дейности. За това говорят допълнителните данни за значима корелация на интерличностната себеоценка с училищния успех ( $r=0,45$ ), каквато корелация не се установява при другите форми на себеоценка. Така става ясна и връзката на интерличностната себеоценка със себепреченето, което представлява стратегия за «справяне» с очакван неуспех.

Другата форма на себеоценка, свързана със себепреченето, е достижеността на идеалния Аз-образ. Това показва, че до себезашити води и пессимистичната на-

гласа на личността относно възможностите ѝ за самоусъвършенстване. Обаче между достежимостта на идеалния Аз-образ и интерличностната себеоценка не се установява значима корелация ( $r = -0,13$ ), тоест ниската себеоценка при междуличностното сравнение в актуален план не е свързана непременно с пессимистични очаквания за собственото бъдещо развитие. За проявата на себепречене тези две форми на себеоценка се явяват независими, адитивни фактори.

За разлика от достежимостта на идеалния Аз-образ, разстоянието между актуалния и идеалния Аз-образ не е свързано с изследваната себезащитна тенденция. То не е свързано и с интерличностната себеоценка, нито с достежимостта на идеалния Аз-образ. От тези данни може да се заключи, че сам по себе си този така широко използваният показател за равнището на себеоценката не дава достатъчно ясни сведения за емоционално-ценностното отношение към собствената личност. На това вероятно се дължи и противоречивият характер на данните от изследванията, базирани върху него (12). Допълването му със себеоценка на достежимостта на идеалния Аз-образ вече може да покаже дали една голяма дистанция между актуалния и идеалния Аз-образ отразява ниско самоучувствие и себесувереност или обратното — едно по-високо равнище на претенции относно собственото личностно развитие.

Разбира се, тези съображения трябва да се ограничат върху изследваната тук юношеска възраст, за която е особено характерна насочеността към бъдещето и перспективите на собственото развитие са съществен компонент на самосъзнателното (4). В по-късни възрастови периоди тази форма на себеоценка вероятно има по-малко значение.

Казаното допук за разстоянието между актуалния и идеалния Аз-образ може да се отнесе и към дистанцията между актуалния и целевия Аз-образ. Тя представлява абсолютна оценка на възможното развитие, затова равнището ѝ сама по себе си не позволява да се съди за равнището на себеувереност. Субективният ѝ смисъл става ясен само при съотнасянето ѝ с идеалния Аз-образ.

Настоящото изследване води до общото заключение, че за обяснението на себезащитните тенденции в поведението е нужен по-диференциран анализ на отношението към собствената личност. Този подход отговаря на съвременните опити да се диференцира конструктът «себеоценка» на по-частни конструкти чрез по-задълбочено изучаване на себеоценъчните процеси (5).

## ЛИТЕРАТУРА

1. Дилюва, М. Стремежът към самореализация в професията и неговата зависимост от общата себеоценка на личността. В: Иванова, З. (ред.) Психология на личността, колектива и труда. С. 1984. 2. Кон, И. С. Категория „Я“ в психологии. Психол. журнал, 1981, 3, 25—39. 3. Покилько, В. И. и Е. О. Федотова. Техника репертуарных решеток в экспериментальной психологии личности. Вопр. психол., 1984, 3, 151—158. 4. Силгиджи, Х. Личността на юношата. С., 1978. 5. Столин, В. В. Самосознание личности. М., 1983. 6. Берглайс, С. & E. Jones. Drug choice as a self-handicapping strategy. J. of Pers. & Soc. Psychol., 1978, 36, 405—417. 7. Haisch, J. & D. Frey. Die Theorie sozialer Vergleichsprozesse. In: Frey, D. (Ed.) Kognitive Theorien der Sozialpsychologie. Bern, 1978. 8. Kelly, G. The psychology of personal constructs. N. Y. 1955. 9. Stahler, D., & D. Frey. Selbstwertschutz und Selbstwerterhöhung. Z. f. personzentrierte Psychologie und Psychotherapie, 1983, 2, 11—20. 10. Weineg, B. An Attributional Theory of Achievement Motivation and Emotion. Psychol. Review, 1985, 92, 548—573. 11. Weiss, L. E. & G. Marwell. Self-Esteem. London, 1976. 12. Wylie, R. The Self-concept. Vol. 2, Lincoln, 1979.

## **SELF-HANDICAPING IN ACHIEVEMENT ACTIVITY DEPENDING ON THE SELF-ASSESSMENT OF PERSONALITY**

**M. Dilova**

The results of an empiric study are presented, concerning self-defensive tendency toward self-handicapping in dependence on different forms of self-assessment of personality.

It was found that the manifestation of self-handicapping is connected with a low level of self-evaluation at interpersonal comparison on a topical background, as well as with a low rating of the possibility to achieve the ideal Ego-conception via self-development.

## **НЯКОИ СОЦИАЛНО-ПСИХИЧЕСКИ МЕХАНИЗМИ ПРИ ИНДИВИДУАЛНАТА РАБОТА**

**КИРИЛКА ПЕШЕВА**

В етапа на изграждане развитото социалистическо общество, когато неизменно нараства ролята на субективния фактор, когато Българската комунистическа партия извършва огромна идеологическа и организаторска дейност за повишаване социалната активност на трудащите се, индивидуалната работа има свое практическо предназначение, изпълнява специфични функции и притежава своя технология.

В духа на партийните постановки и решения за мястото на индивидуалната работа в целокупната партийна дейност, ние проведохме емпирично изследване в трудовия колектив на Научно-производствения стопански комбинат за помпи «Георги Димитров» — Видин, с цел да установим някои социално-психически особености (социално-психически механизми) в индивидуалната работа на комунистите с безпартийните за повишаване на тяхната социална активност. Обект на изследване бяха 121-те комунисти, които провеждат индивидуална работа с безпартийните и 121-те безпартийни, с които се извършва индивидуална работа. За целта бяха разработени два вида анкетни карти. Чрез карта I се изследваха партийните членове като субект на индивидуална работа, а с карта 2 — безпартийните като обект на индивидуална работа. Изследването е изчерпателно и е проведено анонимно.

Непосредственото общуване и индивидуалната работа като негова форма са неразрывно свързани със съвместната духовна и социално-практическа дейност на хората и са породени от тази съвместна дейност. Общуването тук предполага процес на едновременно и последователно взаимодействие между партньорите, постигане на единомислие, общо емоционално преживяване и максимална съгласуваност в реализирането на дадена цел.

Целият сложен комплекс от взаимовръзки и взаимовлияния между субектите в индивидуалната работа се реализира чрез определени социално-психически механизми.

Въздействието на социално-психическите механизми в процеса на индивидуалната работа можем да разгледаме в две степени: интерактивна и перцептивна.

Формирането и функционирането на механизмите е в тясна зависимост от функциите на общуването, от особеностите на субектите и от други психологически фактори.

*Интерактивната степен* — това е организацията на взаимодействието между общуващите субекти, в която се използва система от следните механизми:

— механизми, чрез които субектът осъществява целенасочено въздействие върху възприемашия субект и

— механизми на обратно въздействие, т. е. на възприемане на индивидуалното въздействие.

*Перцептивната степен* — като процес на взаимодействие и взаиморазбиране между субектите. Осъществява се чрез система от механизми на взаимодействие.

Всяка от посочените степени в индивидуалната работа има относителна самостоятелност. Това изисква специално да бъде разгледано мястото на всяка степен в структурата на социално психологическото общуване в индивидуалната работа.

### МЕХАНИЗМИ НА ВЪЗДЕЙСТВИЕ

Психическите механизми на въздействие имат различна стойност. Но в отговорите на двете страни за степента на тяхната значимост данните от изследването показват пълно покритие.

Към механизмите на въздействие се отнасят: механизмите на доверието (1), на личния пример (2), на вниманието и уважението (3), на убеждението (2), на отзивчивостта (3), на поощрението (3), на разясняването (4), на обществената оценка (5) и на адаптацията (2).

Общуването и индивидуалната работа се изграждат върху основата на взаимното разбиране. Без това по принцип не е възможно да се реализира оптимална връзка между субектите, която да окаже съответно въздействие върху съзнанието и върху поведението на възприемашия субект. Взаимното разбиране може да се получи при съвпадане на техните възгледи и оценки. Данните от изследването доказваха, че това съвпадане се постига чрез посочените механизми.

*Механизъм на доверието.* Поставен е на първо място и от двете страни — 54,2% от комунистите и 50,4% от беспартийните. Той бе оценен най-високо от служителите (60%), от ръководителите (57,9%), от работниците от основното (55,1%) и от спомагателното (53,2%) производство. Особености: с повишаване на възрастта, трудовия стаж и образоването комунистите отдават най-голямо значение на механизма на доверието.

*Механизъм на личния пример.* Поставен е на второ място — 42,4% от комунистите и 44,5% от беспартийните. Особености — оценен е най-високо от специалистите (60%) и от работниците от основното производство (50%).

*Механизъм на убеждението.* Поставен е на трето място — 25,4% от комунистите и 32,8% от беспартийните. Особености — на този механизъм най-голямо предпочтение дават ръководителите (34,2%) и работниците от основното производство (27,6%).

Механизмът е способ за въздействие на висшите сфери на психиката и съзнанието. Това въздействие се осъществява най-добре в процеса на интелектуалното съпредставяне на съвместната мисловна дейност между субектите.

*Механизъм на вниманието и уважението.* Поставен е на четвърто място — 29,7% от комунистите и 25,2% от беспартийните. Особености — оценен е най-

високо от работниците от основното производство (34,5 %) и от ръководителите (31,6 %). Въздейства върху равнището на повседневното съзнание, влияе предимно върху емоциите и първичните чувства и не разкрива творческите мисловни възможности на личността.

При първата, интерактивна степен на въздействие данните от изследването показват, че между общувашите субекти е изразена потребност от нравствено-психическа близост. Тя се постига чрез механизма на доверието, на личния пример, вниманието и уважението, на убеждението и се изразява в чувство на симпатия, в подчертан интерес на субектите един към друг, в изявена потребност от информация и пр. Върху основата на получената взаимна информация субектите уточняват своите позиции, регулират своето поведение, адаптират се към новите условия и изисквания на работа и живот.

В общувачето субектите в една или друга степен се разкриват и по този начин спомагат за по-бързото взаимно опознаване. Това най-добре е изразено при осъщественото взаимно доверие. При действието на този механизъм ситуацията е оценена от субектите като адекватна за «обмен на доверие». При тази ситуация се използват и механизмите на вербално въздействие — разясняване, убеждение; при механизмите на стимулирането и оценката — поощрението, обществената оценка; при механизма на еталонното въздействие — личният пример и други.

Прилагането на различните механизми на въздействие в процеса на индивидуалната работа зависи от социалния статус на кадрите. Докато ръководителите използват механизмите, които въздействат върху висшите сфери на психиката и съзнанието (механизмите на убеждението и личният пример), втората група изследвани лица — работниците от основното производство — предпочитат механизмите, които влияят върху равнището на повседневното съзнание (механизмите на доверието, на вниманието и уважението).

По-богат избор на механизми на въздействие се забелязва при комунистите на възраст от 30 до 40 години и при групата изследвани със средно специално образование.

По-ограничен е изборът на прилаганите механизми при групата изследвани лица със стаж над 20 години и тези с основно образование. Това са кадри с богат житейски и професионален опит, но те не са организирани в системно обучение, поради което тяхната методическа и педагогическа подготовка е слаба.

Необходимо е целенасочено да се търсят отделните връзки и взаимозависимости между отделните механизми. Данните показват, че такава взаимозависимости има между механизмите на убеждението и личният пример и механизмите на разясняването и адаптацията.

### МЕХАНИЗМИ НА ОБРАТНО ВЪЗДЕЙСТВИЕ

Проблемът на въздействието не може да бъде разглеждан като еднопосочен процес: винаги съществува и обратно движение — от личността към оказаното ѝ въздействие (6).

Когато въздействуващият субект използва социално-психичните механизми като способи на съзнателно въздействие върху възприемащия субект, тези механизми предизвикват обратно въздействие на други механизми, които могат да бъдат:

1. От същия вид. Например, когато механизъмът на убеждението се използва от субекта като метод на съзнателно въздействие, предизвиква същия механизъм у възприемащия субект, но вече като състояние на съзнанието, за потвърждаване

на мисли и възгледи, като самооценка и поведение. Подобно обратно въздействие предизвикват и механизмите на взаимовлиянието, на доверието, на симпатията, на вниманието и уважението, на съчувствието и съпреживяването и други.

2. От друг вид — като ново качествено състояние на обекта, получено в резултат на придобити, усвоени и осъзнати нови идеи, знания, опит, навици, действия.

Следователно спецификата на обратното въздействие на тези механизми се състои в следното:

а) обратният механизъм от същия вид влиза в качеството на специфичен компонент на психическата структура и мирогледа на възприемащия субект;

б) като качество за продукт на идеологическо въздействие (7).

Като форми на проявление на социално-психологическите закономерности на идеологическия процес социално-психическите механизми се намират в определено единство и взаимоотношение.

С най-добра взаимовръзка и оптимално обратна реакция са утвърждаващите механизми — на убеждението, на личния пример, на отзивчивостта, на разясняването и адаптацията. Те са изразени най-добре при младите работници в тяхната професионална адаптация и овладяването на професията и при безпартийните на средна възраст за усвояване ценностите на колектива и класата.

Различията в обратната връзка при безпартийните зависят от тяхната възраст, образование, пол, трудов стаж и други.

Механизмите на доверие, на личен пример, на убеждение, на внимание и уважение позволяват да се идентифицира безпартийният с личността на комуниста. Тези механизми са взаимозависими и доминиращото влияние на единия в сравнение с другия би било недопустимо.

Съзнателните механизми имат превес, което говори, че възприемащият субект адекватно реагира на оказаното му въздействие, участва като активна страна в този двустранен процес на взаимовлияние и взаимодействие и го пре-връща в самовъздействие.

### МЕХАНИЗМИ НА ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ВЗАИМОРАЗБИРАНЕ

Индивидуалната работа е процес, при който се осъществяват психически взаимовръзки и взаимопреходи между субектите. Взаимодействуващият субект непрекъснато упражнява въздействие върху психиката на възприемащия субект и непрекъснато приема и реагира на неговото обратно въздействие.

Характерно през този етап на общуването в индивидуалната работа е, че връзките между субектите са осъзнати. Взаимодействието тук се изгражда върху основата на взаимно психическо отражение с оглед постигане на съгласуваност и хармонична обща дейност. То е двустранен процес на едновременно и последователно социално-информационно и предметно взаимодействие и взаимовлияние между субектите. Крайният ефект е постигане на единомислие, общо емоционално преживяване и максимална съгласуваност и реализиране на поставените цели.

Взаимоотношението и взаимовлиянието тук се осъществява по пътя на психическо взаимодействие чрез механизмите: взаиморазбиране (2), съчувствие (8) и съпреживяване (9), съдействие (8), съревнование (8), взаимно доверие (9), обогатяване с нови знания (10), обратна връзка (11), симпатия (10), взаимстване (2).

Чрез механизмите на новото, на взаимстването, на съдействието и съревнованието се осъществява: двустранно (двупосочко) поглъщане и регулиране на дейностите и поведението на субектите и свеждането им до взаимен обмен; по-ширен равнище на интеграция на съвместната дейност като цяло; регулативно-коммуникативно формиране на мотиви, цели и обща програма за действие.

Чрез механизмите на доверието, на симпатията, на взаиморазбирането, на съчувствието и съпреживяването се постига: психологически единен субект, насочващ своята дейност към единен обект; постигнато е взаимно стимулиране и взаимно контролиране на поведението на субектите.

Анализът на данните показва значително покритие в отговорите.

Приведените експериментални данни и направеният анализ дават възможност за някиси обобщени

#### ИЗВОДИ:

1. Социално-психическите механизми се формират и действуват върху основата на единството между потребност и дейност.

2. Когато субектът на въздействие съзнателно прилага психическите механизми на въздействие, възприемащият субект фиксира влияние и отговаря с механизми от същия или друг вид.

3. Влиянието на социално-психическите механизми показва целесъобразността от психическа активност на субектите към дейност. Психичкият механизъм е психофизическа готовност към активност в определено направление.

4. Независимо че психическите механизми се характеризират с общи закономерности, тяхното формиране, структура и проявление в индивидуалната работа последователно се проявяват в две степени — интерактивна и перцептивна. Това доведе до подреждането им в определен иерархически ред. Съответно с този порядък се осъществява психическо и социално поведение, което става върху основата на взаимно противчане на дейностите между субектите и взаимен обмен между тях.

5. Изследванията потвърдиха устойчивостта и последователността в проявленето на психическите механизми, което е характерно за индивидуалната работа. Влиянието на субектите е двустранно.

6. В зависимост от различните равнища на психическа активност между субектите се забелязват и специфични особености при проявленето на социално-психическите механизми.

7. Механизмите на въздействие и на обратно въздействие в индивидуалната работа в първата интерактивна степен действуват като механизми на вербалното въздействие, на стимулирането, на еталонното въздействие.

8. Механизмите на взаимодействие и взаиморазбиране спомагат за формиране на необходимите качества на обекта на индивидуалната работа. При перцептивната степен те придобиват ролята на определена система на саморегулиращи и самоутвърждаващи качества.

Това е степента на проявена активност от възприемация субект, в която в отличие от друга степен е изразено съзнателно отношение към извършваната дейност. На всяка конкретно изпълнена задача съответства и определено поведение, което за всеки субект има уникатен личностен характер. Тази психическа активност се формира на основата на единството на съвместимостта на вътрешните и външните фактори. При тази степен съществува високо равнище на адекватно отражение на действителността.

## ЛИТЕРАТУРА

1. Василева, К., Роль социально-психических механизмов в управлении идеологической работы, С., 1976, АОНСУ (архив—ВК, 306). 2. Паргин, Б. Д. Основы социально-психологической теории, М., 1971, с. 199—205. 3. Генов, Ф. Психически механизми и икономическа ефективност, АОНСУ (архив, 1982); 4. Момов, В. Индивидуалната работа, сп. Проблеми на пропагандата, 1977, 3, с. 9. 5. Генов, Ф., Психическият климат в трудовия колектив, С., 1977. 6. Андреева, Г. М., Социальная психология, М., 1980, с. 173. 7. Паргин, Б. Д., Основы социально-психологической теории, М., 1971, с. 267, 272; 199. 205. 8. Обозов, Н. Н. Психические процессы и функции в условиях индивидуальной и совместной деятельности, кн. Проблема общения в психологии, М., 1981, с. 24. 9. Леонтьев, А. А. Психология общения, кн. Социальная психология, М., 1975, с. 162. 9. Сафонов, В. С., О психологии доверительного общения в психологии. М., 1981, с. 16. 10. Генов, Ф., Социално-психологически механизми на въздействие. В кн. Актуални проблеми на междуолимп движение, С., 1981, с. 203. 11. Бодалев, А., Восприятие человека человеком, ЛГУ, 1965, с. 15.

## SOME SOCIAL-PSYCHOLOGICAL MECHANISMS AT INDIVIDUAL WORK

Kirilka Pesheva

An empiric study is carried out aimed at revealing the effect of some social-psychological mechanisms of the individual approach at the work performed by communists to raise the social activity of non-Party people. Communist Party members and non-Party people from the working collectives of several plants have been inquired using two types of questionnaires, respectively. The direct association and the individual approach as one of its versions, in particular, was inseparably connected with joint spiritual and social practice activities, being in the same time a result of them.

The association presupposed a process of simultaneous and consecutive interaction between the partners, as well as the attainment of a conformity of ideas, common emotional experience and maximum coordination in the realization of a given task.

## ОЦЕНКА НА ЛИЧНОСТ С ЕФЕКТИВНО СОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ ОТ СТУДЕНТИ В ГДР И В НРБ

ЕЛЕНА МИТЕВА

Процесът на възприемането е тясно свързан с процеса на оценяването. Човек не само възприема действителността, но и я оценява върху основата на личния си опит, познания, нагласи. Според Клине преценяването и оценяването при всички хора е процес, който протича почти автоматично, несъзнателно и обикновено не по вербален път (6).

Между обществените, културните условия и образуването на вътрешен субективен модел за възприятия и оценяване на обективната реалност има силно изразена взаимовръзка. Този модел представлява една «система от убеждения матрица от корелации между отделните качества на всеки индивид, на която се опирате съзнателно или несъзнателно, когато възприемаме или оценяваме обекти, личности, явления» (4).

Целта на изследването е да се проследят и експериментално да се докажат специфичните за студентите от ГДР и НРБ концепции за възприемане и оценяване на личност с ефективно социално поведение.

Предполага се, че националната принадлежност играе важна роля при формирането на специфични концепции за възприемане и за оценяване на личността.

Изработихме методика, с помощта на която да докажем доминиращото значение на този фактор. За обект на изследването бяха привлечени студенти по психология от ГДР и НРБ, извадки от по 30 души.

Вътрешният модел за възприемане и оценяване е изграден иерархично. На всяка степен от тази система се намира индивидуалната представа и нагласа за стойност. Съществува и система от класове и дименсии, по които се подреждат и оценяват социалните формации и личности.

В познатата ни литература се посочват най-често три основни класове и дименсии. К. Решке (4) ги определя като: 1) способност за комуникация и коопeração на личността; 2) способност за емоционално разбиране на личността; 3) способност за продуктивна дейност на личността.

Очертават се следните хипотези:

*Хипотеза 1.* Предполага се, че при подбора на качества, характеризиращи една личност с ефективно социално поведение, ще се получи след преработка на данните чрез многомерно скалиране (MDS) следният резултат: оценката на личност с ефективно социално поведение ще бъде както при изследваните лица от ГДР, така и от НРБ подобна на горепоменатата тридименсионална структура на К. Решке. Очаква се да се получат качествени различия в състава (изброяните качества) на отделните дименсии.

*Хипотеза 2.* Очаква се да се получат сигнificantни различия в дисперсиите и в средните величини при общите оценки за лица, упражняващи различни професии, по качества, характерни за личности с ефективно социално поведение, дадени от българските и немските студенти.

*Хипотеза 3.* Предполага се, че независимо от характера на професията някои качества, определящи личността с ефективно социално поведение, ще бъдат оценявани от изследваните лица в ГДР и НРБ винаги със сигнificantни различия в дисперсиите и в средните величини.

## М Е Т О Д И К А

Амелинг и Арен (1984 г.) посочват четири възможности за оформяне на подходяща методика за подобно изследване:

1. Емпиричните обекти и качества се посочват от изследователя, т. е. изследваните лица трябва да оценят определени обекти по дадени качества.

2. Емпиричните обекти се посочват от изследователя, а качествата — от изследвания индивид (така може да се определи отношението на лицето към дадения обект).

3. Емпиричните обекти се определят от изследваното лице, а качествата — от изследователя.

4. Емпиричните обекти и качества се посочват от изследваните лица (6).

За нашето изследване се спряхме на първите две възможности. Изработихме методика, която най-точно да отговаря на общите цели на изследването, така че да се обхванат решаващите фактори, водещи до формиране на оценките относно обекта. Предпоставки за това бяха:

— обектът трябва да се опише комплексно (нужно е да се изготви анкетна инструкция напълно отговаряща на това изискване);

— за гарантиране верността на изследването някои фактори трябва да се елиминират, държат константно; контролират.

От отговорите на въпросите целяхме да установим:

— има ли националната особеност на преценявашите лица влияние върху възприемането и оценяването на обекта;

— в какви качествени и количествени форми се отразява въпросното влияние;

— кои особености в субективната концепция на възприемането и оценяването могат да се приемат като психологически условия за получилите се различни оценки между преценявашите лица с различна народност.

Изследваните лица получиха първоначално инструкциите А и В, а след това и инструкция В.

### Инструкция А

Моля, избройте възможно най-много качества, които според Вас най-точно характеризират една личност с ефективно социално поведение. Личност с ефективно поведение е човек, бързо адаптиращ се към всички социални изисквания: човек, който успешно завършва всяко начинание и който често служи за пример. Избройте качествата, за които се сещате, едно под друго, като ги номерирате. За целта Вие имате време 15 мин. Питайте, ако има въпроси.

### Инструкция Б

Минаваме към следващата задача.

Моля, групирайте множеството от изброените от Вас качества по сходност, като накрая озаглавите формирани групи по способностите на личността, отразени в тях. Обърнете внимание, че едно и също качество може да попадне в няколко групи. Дайте знак, че сте готови.

### Инструкция В

Посочени са Ви 20 качества, характеризиращи личност с ефективно социално поведение. Предлагаме Ви и четири избрани професии: учител, медицинска сестра, журналист, писател. Моля, преценете доколко отделните качества трябва според Вас да са застъпени при личности, упражняващи пomenатите професии. За тази цел Ви предлагаме 7-степенна скала, в която степента 1 отразява слаба изява на качеството, а 7 — най-силна изява.

Ето и качествата:

- |                             |                  |
|-----------------------------|------------------|
| 1. Дружелюбен               | 8. интелигентен  |
| 2. Готов да помогне         | 9. Честен        |
| 3. Любезен                  | 10. Критичен     |
| 4. Отворен (не стеснителен) | 11. Контактен    |
| 5. Уравновесен              | 12. Оптимистичен |
| 6. Приложен                 | 13. Партиен      |
| 7. Активен                  | 14. Целенасочен  |

- |                   |                           |
|-------------------|---------------------------|
| 15. Духовит       | 18. Толерантен            |
| 16. Скромен       | 19. Държащ на реда        |
| 17. Състрадателен | 20. Може да му се разчита |

### АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

С помощта на получилата се върху основата на многомерно скалиране матрица, отразяваща дистанцията между отделните качества, извлякохме следната информация за качествени различия между оценките на преценявящите лица от ГДР и НРБ: понеже изследваните лица бяха избрани над 180 различни качества, характеризиращи една личност с ефективно социално поведение, трябващо да се ограничим и статистически да преработим двадесетте най-често споменавани качества от българските и немските изследвани студенти.

#### ГДР

1. Готов да помогне
2. Отворен
3. Честен
4. Интелигентен
5. Любезен
6. Приложен
7. Активен
8. Критичен
9. Дружелюбен
10. Толерантен
11. Разбран
12. Последователен
13. Оптимистичен
14. Уравновесен
15. Упорит
16. Емоционален
17. Държащ на реда
18. Съзнателен
19. Дисциплиниран
20. С чувство за отговорност

#### НРБ

1. Интелигентен
2. Волеви
3. Контактен
4. Активен
5. Честен
6. Добре сложен физически
7. Трудолюбив
8. Да взема бързо решение
9. Тактичен
10. Чаровен
11. Добър
12. С чувство за отговорност
13. Съобразителен
14. Духовит
15. Целенасочен
16. Толерантен
17. Бързо адаптиращ се
18. Логично мислец
19. Реален
20. Критичен

Забелязва се, че само шест качества се повтарят в двете групи: интелигентен; критичен; честен; активен; толерантен; с чувство за отговорност.

Многомерното скалиране очерта както при българските, така и при немските студенти тридименсионални структури за оценка на личността. При тази обработка на данните някои от качествата отпаднаха поради голямата им дистанция от другите. Получиха се следните групировки:

#### ГДР

- I. Способност за продуктивна дейност и стабилност на личността (обхваща качествата: интелигентен; приложен; толерантен; оптимистичен; упорит; емоционален; държащ на реда; съзнателен)
- II. Способност за емоционално разбиране (отворен; разбран; уравновесен; дисциплиниран)

#### НРБ

- I. Интелектуални способности и атрактивност (обхваща качествата: активен; добре сложен физически; добър; съобразителен; толерантен; бързо адаптиращ се; логично мислец; реалист)
- II. Волеви качества (волеви; трудолюбив; с чувство за отговорност; целенасочен)

III. Междуличностен подход (готов да помогне; любезен: дружелюбен) III. Междуличностен подход (контактен; честен; тактичен; чаровен)

Предположенията от хипотеза 1 частично се потвърдиха, тъй като поради различното значение на качествата в отделните групировки (изключва-  
ме групировка III) беше нужно те да се озаглавят различно.

### ОЦЕНЯВАНЕ НА ЛИЧНОСТИ, УПРАЖНЯВАЩИ РАЗЛИЧНИ ПРОФЕСИИ

След статистическата обработка на данните с F-тест за проверка на съотношението между дисперсията и t-тест за проверка на разликата между средните величини, като се прие, че извадките са от нормално разпределени генерални съвкупности и вероятността за грешка е  $\alpha=5\%$ , се получиха следните резултати: изследваните лица от ГДР посочват като личност с най-ефективно социално поведение: 1) медицинска сестра; 2) учител; 3) журналист; 4) писател.

Като личност с най-ефективно социално поведение изследваните от НРБ посочват: 1) писател; 2) медицинска сестра; 3) учител; 4) журналист.

Различна класация се получава, но хипотеза 2 не може да се потвърди, тъй като изследването не откри сигнificantни различия в дисперсията и в средните величини при общите оценки на лицата, упражняващи отделните професии. Напълно се потвърди хипотеза 3. Независимо от характера на професията дадени качества ще бъдат оценявани от изследваните лица от ГДР и НРБ винаги със сигнificantни различия в дисперсията и в средните величини. Това беше доказано дори при съществено намаляване на вероятността за грешка  $\alpha$ :

- състрадателен — при  $\alpha=0,1\%$
- любезен — при  $\alpha=0,2\%$
- отворен — при  $\alpha=1\%$
- критичен — при  $\alpha=5\%$
- държащ на реда — при  $\alpha=5\%$

Сигнificantни различия в средните величини бяха установени още при:

#### Професия

Учител  
Писател

Журналист

Медицинска сестра

#### Качество

Активен  
Дружелюбен; готов за помощ; уравновесен; прилежен; духовит  
Приложен; честен; духовит; може да му се разчита  
уравновесен; активен; контактен; оптимистичен; целенасочен; може да му се разчита.

Статистическата обработка на данните разкри и друг интересен резултат. Само в три случая дисперсията на изследваните лица от ГДР е по-голяма отколкото при българските студенти при оценка на качествата «интелигентен» и «целенасочен» при писател и «духовит» при журналист. При всички други оценки се получава винаги по-голяма дисперсия при българските студенти. Съотношението е едно към осем.

### ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В общи линии изследването доказва, че има съществени качествени и количествени различия между българските и немските изследвани лица при оценяване на личност с ефективно социално поведение. Прилика се получи във въз-

приемането и оценяването на ролята на различните професии. Можем да предположим, че това е резултат от еднаквата степен на обществено културно развитие на двата народа.

Сигнификантни различия в средните величини бяха установени при почти всички посочени качества, често независимо от характера на професията. Това говори за различия във възприемането на тежестта и смисъла на някои качества при оценка на емпирични обекти.

Различната национална принадлежност на изследваните лица оказва несъмнено влияние върху възприемането и оценяването на личността.

В рамките на това изследване ние нямахме за цел да обхванем всички области за оценка на личността. Не беше възможно да се осигурят и репрезентативни извадки от ГДР и НРБ. Следователно резултатите не могат да бъдат обобщени като различия между българи и немци, а само между оценките на български те и на немските студенти по психология.

Предложената методика може да бъде използвана при по-комплексни изследвания за оценка на личности.

#### ЛИТЕРАТУРА

1. Авторски колектив, Начин на живот и социална структура. III конгрес на марксистко-ленинската социология, Берлин, 1981 г.
2. Авторски колектив, Социална психология Берлин, 1979 г.
3. Ирле, М. Учебник по социална психология Гьотинген, 1975 г.
4. Решке, К. Многомерно скалиране — анализ на концепциите относно оценка на партньорите, дис. Лайпциг, 1981 г.
5. Хибш, Х. Въведение в марксистската социална психология, Берлин, 1974 г.
6. Янке, Я. Междуличностно възприятие, Шутгарт, Берлин, Кьолн, Майнц, 1975 г.

#### PERSONALITY TRAITS DETERMINING AN EFFICIENT SOCIAL BEHAVIOUR

E. Miteva

A comparative study with students in psychology from P. R. of Bulgaria and the German Democratic Republic is carried out in order to establish their opinion concerning the personality traits necessary for an efficient social behaviour of a person.

According to the data obtained by the author, there exist essential quantitative and qualitative differences in their assessment of the qualities which should possess a person with a view to his or her efficient social behaviour.

# Педагогическа и възрастова психология

## ЕКСПЕРИМЕНТАЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА УЧИЛИЩНАТА ЗРЕЛОСТ НА ШЕСТ- И СЕДЕМГОДИШНИ ПЪРВОКЛАСНИЦИ

МИЛЕН НИКОЛОВ

Детето, което тръгва на училище, трябва да е достигнало определено равнище на физическо, анатомо-физиологично, познавателно, емоционално, личностно и социално развитие. При достигането на училищна зрелост за всеки от посочените аспекти на развитието се наблюдават определени, характерни изменения. Във физическо отношение това са напредналата степен на развитие на пропорциите на тялото, смяната на млечните зъби, втвърдяването на малките кости на китката на ръката и развитието на нейната фина мускулатура. За анатомо-физиологичното съзряване са характерни доближаването на структурата на мозъка на детето до тази на възрастния, ясно наблюдаваната функционална асиметрия на мозъчните полукулъба, появата на «вълната на очакване». В познавателно отношение при зрялото за училищно обучение дете значително нарастват възможностите за съсредоточаване, за отделяне на съществените признаки на предметите от несъществените, за произволна регулация на психическите процеси. Емоционалната устойчивост е сравнително висока, развиват се интересите и любознателността в отличие от предхождащите ги детски «зашо», у детето се появява желание да ходи на училище. За да се счита за училищно зряло, детето трябва да бъде способно да работи в сравнително големи групи деца сравнително дълго време. При посочения подход, в който различните аспекти на развитието се разглеждат в единство (4, 11, 5, 9, 6, 2, 13), се подчертава комплексният характер на училищната зрелост.

С постъпването в училище развитието на детето протича под влиянието на новата водеща дейност — учебната, изискванията на която са много по-големи и съществено се отличават от тези на играта и на заниманията в предучилищна възраст. Необходима е съответно качествено различна, адекватна на новите условия готовност на организма и психиката. При това (3) развитието на отделните сфери на психиката може да не противича едновременно.

Необходимостта от определяне равнището на училищната зрелост до постъпването на детето в училище е наложила създаването на редица методики, някои от които са с по-дълга традиция, други са от по-скоро време. В психологопедагогическата практика е утвърден тестът на A. Kern, залегнал в основата на някои модификации (17), който се използва в Чехословакия с допълнение на вербална част (6), BGT (14), Karas—Seyfried (по 2) и др. Piersel W. и Kinsey J. съобщават за умерени прогностични възможности на теста FGST. Те провеждат изследвания с този тест в последните месеци на детската градина, а в средата на първи клас същите деца са изследвани с дидактични тестове, установяващи равнището на знанията им по отделните предмети. Получените корелации между двете измервания са от .41 до .49 (18). В СССР тест за диагностика на интелектуалното развитие на шестгодишните деца е разработен от П. Кеэс (7).

Както отбелязва Я. Йирасек (6), при решаването на въпроса за училищната зрелост се съчетават умозрителни построения, практическият опит и научните изследвания. Настоящата работа е експериментална по своя характер, което дава възможност за обективна регистрация на изучаваните показатели, а също за количественото им измерване и оценка.

## МЕТОДИКА

Изхождайки от комплексния характер на училищната зрелост и имайки за цел нейното регистриране в различните ѝ аспекти, в изследването бяха използвани следните методики:

1. Реверсивен тест (10) — представлява серия от еднакви, обрънати и огледални фигури, които детето трябва да различи. Определя се степента на реверсивната тенденция, т. е. тенденцията да се заменят огледалните форми, която се разглежда от авторите на методиката (A. Edfeldt, адаптация М. Малотинова) като естествен стадий в развитието на зрителното възприятие. Тестът разполага с норми за оценка на получените резултати и позволява да бъде прогнозирана готовността за обучение в четене и писане.

2. Тестова методика BGT (14), чрез която бяха регистрирани равнището на развитие на познавателните процеси, обучаемостта и социално-емоционалната зрелост на първокласниците. Състои се от две, части. Първата част, при провеждането на която взема участие самото дете, включва: елементарни аритметически операции с конкретен материал; разпознаване количеството на обекти, разположени в различни конфигурации; възпроизвеждане на «десеточков гештальт» по образец; преписване (прерисуване) на изречение, състоящо се от три думи; рисунка на човешка фигура. Във втората част на теста от учителя се определят по петстепенна скала обучаемостта на детето (системност, самостоятелност, зрително-моторна координация, усвояването на числата, буквите и др.) и неговата социално-емоционална зрелост (уравновесеност, внимание в отношенията със съучениците, интерес към учебния процес, участие в съвместни дейности и др.).

3. Винеландска скала (8) — изследвана беше социалната компетентност, която се определя (15, 16, 8) като способност за личностна независимост и социална отговорност. На основата на информацията, получена посредством стандартизирано интервю от родителите на първокласниците, се оценява обичайното, типично за детето поведение в реални условия и ситуации. Пунктовете, по които се извършва оценката на поведението, са обединени в осем категории: обща независимост, независимост по отношение на храненето, независимост по отношение на обличането, двигателна дейност и придвижване, занимания, комуникативна дейност, самостоятелност и социализация. Общата оценка по скалата характеризира цялостното поведение на детето.

4. Изследвано беше времето на реакцията (на светлинен сигнал, на звук и алтернативната реакция) като показател за скоростта на приемане и преработка на постъпващата информация и показател на дневната динамика на умората. Използван беше апарат Wiener Reaktionsgerät A 2340 Mödling.

## ПРОЦЕДУРА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Реверсивният тест и първата част (познавателно развитие) от тестовата методика BGT бяха проведени от училищния психолог през втората седмица от започването на учебната година. Обучаемостта и социално-емоционалната зре-

лост на първокласниците (BGT — втора част) бяха определени от съответните класни ръководители на двата класа на основата на наблюденията им за учениците в продължение на първия месец от тяхното пребиваване в училище. Равнището на социална компетентност беше измерено през първата седмица на учебната година — проведено беше «сляпо» изследване, т. е. възрастта и класа (шест-или седемгодишен първокласник) на детето бяха уточнявани след приключването на интервюто на психолога с родителите. Това беше направено с цел да се избегне влиянието върху оценката на нагласи, които може да породи една предварителна осведоменост за възрастта и класа на детето. Времето на реакцията беше изследвано през втория месец от пребиваването на първокласниците в училище. Измерванията се провеждаха сутрин (I-ви учебен час) и след обед (8-ми учебен час). Направени бяха сравнения между двата класа по посочените по-горе показатели, а също така бяха съпоставени данните от сутрешните и следобедните измервания в един и същ клас.

Бяха изчислени различията по всички изследвани показатели и статистическата значимост на тези различия по t-критерия.

В началото на учебната година бяха изследвани 26 шестгодишни и 24 седемгодишни първокласници с разлика във възрастта, изчислена към 15 септември — осем месеца. Интересно е, че в проведената подборна процедура за прием в училището (12) те показваха еднакви резултати по изследваните показатели за развитие на познавателните процеси. Това се обяснява преди всичко с по-големия брой кандидати за едно място при шестгодишните първокласници — 6,9, докато при седемгодишните този брой беше 4,3. Възможно е също шестгодишните кандидати да са имали по-голяма за възрастта си училищна зрелост, т. е. на шест години са кандидатствали преимуществено деца с относително висока за възрастта си готовност за обучение в училище. Следователно имаме неслучайна извадка и пренасянето на резултатите и изводите от изследването върху други групи първокласници може да става само след допълнителна проверка.

### РЕЗУЛТАТИ

В табл. 1 представяме средните стойности на получените в изследването данни\*:

Таблица 1

Методика	Показатели	Шестгодишни първокласници	Седемгодишни първокласници	Статистическа значимост на различията
Реверсивен тест	готовност за обучение в четене и писане	76,3	77,2	—
BGT	познавателно развитие	73,2	74,9	—
	обучаемост	29,4	33,0	—
Винеландска скала	социално-емоционална зрелост	25,7	30,3	$p < .01$
	социална компетентност	23,0	26,4	$p < .001$

\* Изказваме сърдечна благодарност на психологката З. Недокланова и учителките Н. Павлова и Е. Камова за участието им в изследването и ценната помощ.

Доколкото подборната процедура за прием в училището се провежда по показатели за познавателно развитие, по които резултатите на шест-и седемгодишните първокласници са еднакви, в тестовете за училищна зрелост, проведени в началото на учебната година и определящи това развитие, значими разлики също не бяха намерени. Това се отнася за готовността за обучение в четене и писане, способността за възприемане на цялостни структури и опериране с тях и за обуляемостта. Получените от изследването на познавателното развитие резултати са сравнително високи за възрастта и в двета класа.

Различия се наблюдават по отношение на социално-емоционалната зрелост, регистрирана от класните ръководители на съответните класове. Техните данни са сходни с получените от родителите в «сляпо» проведеното изследване на социалната компетентност. Освен по-високото общо ниво на социална компетентност на седемгодишните първокласници ( $p < .001$ ), различия бяха намерени и по отделни пунктове за оценка на поведението, като тук ще упоменем тези, при които различията са статистически значими. Това са самостоятелността при къпане ( $p < .001$ ), доколко детето може да бъде оставяно самото и да се грижи за себе си ( $p < .001$ ), уменията и навиците за използване на инструменти и прибори ( $p < .01$ ), участието и помощта в домакинската работа ( $p < .05$ ), свободното излизане и придвижване из квартала ( $p < .05$ ) и използването на нож за мазане върху филия хляб ( $p < .05$ ). Сравнението на социалната компетентност на момичетата от двета класа с тази на момчетата показва, че при момичетата тя е малко по-висока — съответно 25,1 и 24,2 (незначими различия).

В изследванията на времето на реакцията бяха получени следните резултати: при седемгодишните първокласници то е по-кратко, в най-голяма степен при реакцията на визуални стимули — сутрин (незначими различия); в следобедните часове и в двета класа времето на реакцията както на светлинни, така и на звукови стимули се увеличава в сравнение с измереното сутрин (също незначими различия); значимо се различава ( $p < .01$ ) броят на грешните реакции при алтернативната реакция в следобедните часове между шестгодишните (5,0 грешки) и седемгодишните (3,1 грешки).

#### ОБСЪЖДАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Изследванията показваха еднакво равнище на развитие на познавателните способности на първокласниците от изследваната извадка. Апробирана беше методиката BGT. Заключението е, че тя е надеждно средство за определяне на училищната зрелост. Вероятно диагностичните ѝ възможности са още по-големи при деца от детската градина и при първокласници, които не са преминали през подобна процедура. За изследваните ученици често задачите, макар и интересни, бяха твърде леки, при това обаче разкриваха индивидуалните особености в познавателното и личностното развитие на отделното дете. Ценна информация дават субтестовете, изискващи възприемане и опериране с различни конфигурации обекти, рисунката на човешка фигура, възпроизвеждането на разстоянията между думите при преписването на изречение, което се оказа по-трудно от възпроизвеждането на самия текст. Самото тестиране дава добри възможности за наблюдение поведението на детето и неговите реакции спрямо теста и експериментатора — такива като темп на работа, настойчивост, увереност, концентриране (разсейване), наличие (отсъствие) на интерес, общителност, отношение към собствените резултати и др. Изследванията, проведени с тази методика, както и резултатите, получени посредством реверсивния тест и тези от измерването на социалната

компетентност, дават достатъчна информация за развитието на детето, за неговата училищна зрелост и спомагат за прилагането на индивидуален подход в учебната и възпитателната работа. Използването на тези тестове позволява своевременно да се диагностицира относително по-ниска за класа училищна зрелост на отделни ученици и по-точно да се определят насоките за работа с тях. Това от своя страна дава възможност за предотвратяване на формирането у тях на ниска самооценка, свързана с постиженията в учебната дейност, или на нейното изменение в самото начало на пребиваването в училище, когато това все още може да бъде постигнато сравнително лесно.

Шест- и седемгодишните първокласници с разлика във възрастта от осем месеца и показващи еднакви резултати по изследваните показатели за познавателно развитие се различават по своята социално-емоционална зрелост и по своята социална компетентност. Теоретичен модел за обяснението на тези експериментално получени резултати е теорията на Б. Ананиев и по-специално неговите постановки за «хетерохронността» в развитието на отделните системи на човека (1). Различията в социалната и емоционалната зрелост може би биха били по-големи при случайни извадки от шест- и седемгодишни първокласници, в които навсярно биха се проявили и различия в развитието на познавателната сфера. Не случайно нормите за оценка на интелектуалното развитие в посочената възраст за повечето от методиките са с интервал от 6 или 4 месеца. Получените в това изследване резултати още веднъж поставят въпроса за методиката на преподаване в първи клас и за съобразяването на материала и начина на неговото поднасяне с равнището на развитие на познавателните способности и с емоционалната и социалната зрелост на шест- и седемгодишните първокласници.

Изследванията на времето на реакцията показваха, че процесът на приемане и преработка на информацията при шест- и седемгодишните първокласници от изследваната извадка протича с приблизително еднаква скорост. Удължаването на времето на реагиране в следобедните часове в сравнение със сутрешните и в двата класа е признак на настъпваща умора, но доколкото различията не са статистически значими — не става въпрос за качествено ново функционално състояние на психичната дейност. За отсъствието на изразена умора допринасят оптималното редуване на учебните дисциплини от различните цикли, присъствието на изкуството в часовете, наблюденето от страна на преподавателите за правилната стойка на чина на учениците, провежданите в следобедните часове занимания по интереси и добре организираният активен отпих. По-големият брой грешки в алтернативната реакция ( $p < .01$ ) при шестгодишните първокласници в сравнение със седемгодишните по време на осмия учебен час говори за известно понижаване на тяхната способност за диференциране и задържане в следобедните часове. През настоящата учебна година, имайки предвид общите указания относно дневния режим на първокласниците и получените в изследването резултати, бяха създадени условия за следобеден сън за всички шестгодишни първокласници.

#### И З В О Д И:

1. Съвместната дейност на психолог и педагог дава възможност за сравнително надеждното и бързо определяне на училищната зрелост и за прилагане на получените резултати в учебно-възпитателния процес.

2. Познавателното, емоционалното и личностното развитие на първокласниците може да не протича едновременно — методиката на преподаване трябва да отчита тази особеност в развитието.

3. В последните часове на учебния ден се наблюдават известни признания на умора, по-специално при шестгодишните първокласници. Следобедният сън за тях е необходим.

## ЛИТЕРАТУРА

1. А на н и е в, Б. Човекът като предмет на познанието, София, 1976.
2. Б а т о е в а, Д. Адаптацията на децата към обучение (психохигиенични аспекти), София, 1983.
3. Б о ж о в и ч, Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте, М., 1968.
4. З в е р е в, И. Д. Возрастные особенности детей шестилетнего возраста и их готовность к обучению в школе (итоги экспериментальной работы) — Психолого-педагогические проблемы обучения и воспитания детей шестилетнего возраста, Вопросы психологии, № 5, 1984.
5. З м а н о в с к и й, Ю. Психофизиологические и психологические особенности шестилетних детей, Дошкольное воспитание, № 2, 1983.
6. И р а с е к, Я. Диагностика школьной зрелости — в кн.: Диагностика психического развития, Прага, 1978.
7. К е э с, П. Я. К разработке диагностических тестов интелектуального развития шестилетних детей, Вопросы психологии, № 6, 1983.
8. К о ж е н и, И. Винеландска скала за социална зрълост — ръководство, Психодиагностични и дидактически тестове, Братислава, 1974.
9. Л ю б л и н с к а я, А. Развитие на детето, София, 1975.
10. М а л о т и н о в а, М., Реверсилен тест, Психодиагностични и дидактически тестове, Братислава, 1968.
11. М и х а л ь ч и к, Т. С. Психологические вопросы готовности ребенка к обучению в школе — в кн.: Возрастная и педагогическая психология, М., 1984.
12. Н а р е д б а № 3 за приемане на деца и ученици в Единият средно политехническо училище-интернат с експериментална цел, Държавен вестник, брой 23, 20 март, 1984.
13. С т р а ш и м и р о в а, Ц. В. На шест години — ученик, София, 1983.
14. В г е н н е р, А. Anton Brenner Developmental Ges-talt Test of School Readiness — Manual, Western Psychological Services, L. A., 1976.
15. D o l l, E. A. Measurement of Social Competence — A Manual for the Vineland Social Maturity Scale, American Guidance Service, inc., 1953.
16. D o l l, E. A. Vineland Social Maturity Scale — Condensed Manual of Directions, American Guidance Service, inc., 1965.
17. J i r á s e k, J. Orientačního testu školní zrelosti (Modifikace testu prof. Dr. Artura Kerna), Psychodiagnostické a didaktické testy, n. p., Bratislava, 1970.
18. P i e r s e l, W. C. and Kinsey J. H. Predictive Validity of the First Grade Screening Test, Educational and Psychological Measurement, v. 44, 1984.

## EXPERIMENTAL STUDY OF THE SCHOOL MATURITY OF SIX-SEVEN YEAR OLD FIRSTGRADERS

M. Nikolov

The paper considers the complex character of school maturity pointing to the modern psychodiagnostic methods used for its determination. The six- and seven year old firstgraders investigated in the beginning of the academic year were found to be of the same level of development of their cognitive abilities. Differences have been established with regard to their social-emotional maturity and social competence — a higher level being proved in the seven year old firstgraders. At the study of the daily dynamics of fatigue, some signs of tiredness were registered in the p. m. hours. Some questions raised by the data obtained are discussed concerning the conformity of the methods of presenting the study materials with a view to both cognitive and all-round development of the personality of firstgraders.

# ВЛИЯНИЕ НА ШУМА ВЪРХУ ЗРИТЕЛНАТА ПАМЕТ В РАННА ДЕТСКА ВЪЗРАСТ

ВАЛЕНТИН ПРЪВЧЕВ, ТОТКО ТАТЬОЗОВ

Вредното въздействие на шума върху организма на човека е доказано по безспорен начин. Наред с многобройните физиологични изследвания в литература се откриват данни и за влиянието на шумовото натоварване върху някои психически функции. В достъпната ни литература са малко на брой данните, които разкриват отрицателното влияние на шумовия фактор върху психиката на децата от ранна възраст. Известно е, че в този период не е завършено окончателното формиране и развитие на висцата нервна дейност и психиката на детето е по-лесно уязвима под въздействието на отрицателните фактори на околната среда.

Наши изследвания (В. Пръвчев, Т. Татьозов — 1983) върху устойчивостта и обема на вниманието в условията на интензивен шум при деца от ранна възраст показват съществени отклонения. Интерес представляват откъслечните проучвания относно влиянието на шума върху паметта, като една от базалните функции на психиката — В. Ененков (1980), Ж. Каневская, Н. Тарантин (1980), М. Вайя, О. Khandelwal (1980) и P. Schulz, W. Battmann (1980). Изследвания на J. Ruise (1980) и В. Лядис (1976) показват, че в тази възраст визуалната памет преобладава над слуховата, както и механичната над смисловата.

Цел на настоящото изследване е да се проучи влиянието на шума върху зрителната памет на децата от ранна възраст.

Задачите на нашето изследване са:

1. Да се изследва зрителната памет в условията на пределно допустим уровень на шума до 35 dB.
2. Да се изследва зрителната памет в условията на интензивно шумово натоварване до 90 dB.
3. Да се изследва влиянието на шума с различна продължителност върху зрителната памет.

## МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИКА

Обект на изследването са 45 деца на възраст от 2 години и 9 месеца до 3-годишна възраст с нормално физическо и психическо развитие, отглеждани в условията на детски ясли. Експериментът се извършва сутрин, в периода на оптимално бодърствуващ. За целта се използва отделно помещение с фонов шум до 35 dB, ограничено от влиянието на интензивен външен шум. Преди провеждането на самото изследване децата се въвеждат по няколко пъти в помещението, като им се показват различни играчки, за да свикнат с обстановката. Зрителната памет се изследва посредством метода на Шарлота Бюлер. В пригодена за целта кутия са поместени 10 гнезда (различно оцветени), разположени в два реда. Шест от вратичките на гнездата са оцветени с червен, жълт, зелен, син, бял и черен цвят, а останалите четири са боядисани в неутрален сив цвят. В три от гнездата, в присъствието на детето, се поставят три различни познати играчки — куче, пате и кубче, след което вратичките на тези гнезда се затварят. След интервал от три минути детето отново се въвежда в помещението и му се поставя задача да открие месторазположението на всяка от скритите играчки. Отчита се откриването на играчката до три възпроизвеждания, които се оценяват с различна балова оценка. Ако детето познае играчката от първо възпроизвеждане се отбелязват 3 точки,

ако познае играчката от второ възпроизвеждане — 2 точки и ако отговори правилно чак на трето възпроизвеждане — 1 точка. Децата се изследват най-напред при допустим уровень на шума до 35 dB. След два дни опитът отново се провежда, като се използва импулсен шум до 90 dB, който представлява запис на игровата дейност на децата в детската ясла. Възпроизвеждането на този импулсен шум става посредством касетофон, разположен в близост до детето на височината на главата му. Откриването на играчката се отчита по същия начин и с еднаква балова оценка, както при шум до 35 dB. При втория етап на експеримента месторазположението на играчките се променя, като предварително определените за целта три гнезда остават постоянни и при двата етапа. Изследваните деца се разпределят в три групи по 15 деца в зависимост от продължителността на експонирания шум.

I група — продължителност на шума от 3 минути, експониран преди показването на играчките.

II група — продължителност на шума от 6 минути, преди и по време на показването на играчките.

III група — продължителност на шума от 3 минути, експониран по време на експеримента.

За обработка на резултатите се използват вариационен, алтернативен и корелационен анализ.

#### РЕЗУЛТАТИ

На табл. 1 се представят резултатите от изследването на трите групи деца в условията на различно шумово натоварване. От представените на същата таблица данни се вижда, че между честотите на баловите оценки при шум с пределно допустимо ниво до 35 dB и шум с висок интензитет до 90 dB се откроява съществена разлика и при трите групи деца. Например при групата деца, поставени в

Таблица 1

Честоти на баловите оценки на трите групи деца при различни шумови нива

Възпроизвеждане	I група — 3 мин. шум преди експеримента		II група — 6 мин. шум преди и по време на експеримента		III група — 3 мин. шум по време на експеримента	
	до 35 dB	до 90 dB	до 35 dB	до 90 dB	до 35 dB	до 90 dB
I	70,4 %	44,4 %	62,2 %	33,3 %	71,1 %	35,5 %
II	8,9 %	28,8 %	7,8 %	8,9 %	12,2 %	31,1 %
III	11,1 %	6,7 %	4,4 %	22,2 %	6,7 %	11,1 %
$\chi^2 = 16,27$		$\chi^2 = 11,87$		$\chi^2 = 19,98$		
$p < 0,001$		$p < 0,01$		$p < 0,001$		
$K_q = 2,41$		$K_q = 0,291$		$K_q = 0,272$		

условията на шумово натоварване с продължителност 3 мин. преди експеримента (I група), честотите на баловата оценка са съответно при първото възпроизвеждане до 35 dB — 70,4 % и до 90 dB — 44,4 %. За II група (6 мин. шум преди и по

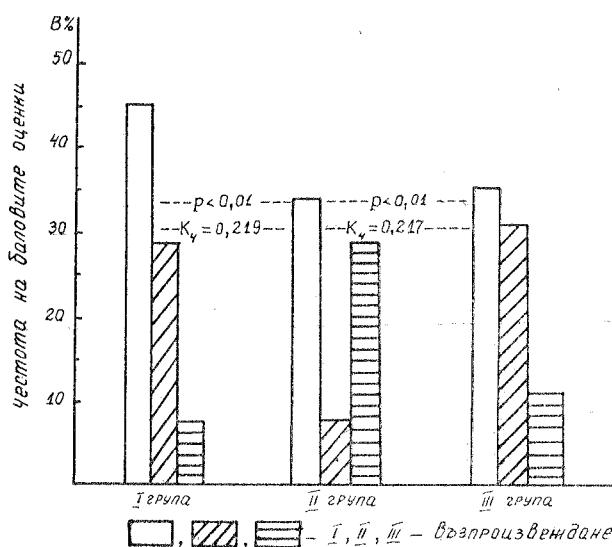
време на експеримента) стойностите са следните: до 35 dB — 62,2% и до 90 dB — 33,3%, а за III група (3 мин. шум по време на експеримента) съответно 71,1% и 35,5%.

Налице е снижение на честотите на баловата оценка с увеличаване на шумовото натоварване. Установената разлика е статистически значима и при трите групи изследвани деца. От друга страна, данните на експеримента показват, че при висок интензитет на шума до 90 dB е затруднено възпроизвеждането още от първи опит и при трите условия на изследването.

Изчислените корелационни кофициенти ( $K_u$  — кофициент на Чупров) определят зависимостта между високия интензитет на шума и по-ниските стойности на възпроизвеждане. При продължителност на шумовата експозиция от 6 минути снижението на показателите е по-силно изразено ( $\chi^2=11,87$ ;  $p<0,01$ ;  $K_u=0,291$ ). Не се интерпретират абсолютните стойности на  $\chi^2$ -тите, нито степените на значимост.

За нас е важно, че между изследваните шумови нива се установява не случайна, значима разлика. Сравнението е извършено между двете изследвани шумови нива (35 dB и 90 dB) за трите възпроизвеждания общо, а не поотделно.

Сравнението между изходните нива (35 dB) и при трите изследвани групи не установи значими различия ( $\chi^2=0,8$ ;  $p>0,05$ ).



Фиг. 1. Сравнение на честотите на баловите оценки в трите момента на изследването при интензитет на шума до 90 dB

На фиг. 1 се отразява сравнението на честотите на баловите оценки при висок интензитет на шума до 90 dB. Установява се, че по-продължителната експозиция на шума (6 мин.) обуславя по-ниските честоти в сравнение с по-кратката шумова експозиция (3 мин.). Разликата е статистически значима ( $p<0,01$ ).

На табл. 2 се представят средните стойности на данни те (от трите възпроизвеждания) за трите групи деца при различните шумови нива (вариационен анализ).

Таблица 2

Средни стойности на данните при различните шумови нива

3 мин. шум преди эксперимента		6 мин. шум преди и по време на эксперимента		3 мин. шум по време на эксперимента	
до 35 dB	до 90 dB	до 35 dB	до 90 dB	до 35 dB	до 90 dB
х̄ 7,2	5,6	6,2	4,2	7,2	5,6
S 1,74	2,13	1,74	2,41	1,66	0,98
Sx̄ 0,45	0,55	0,45	0,62	0,43	0,25
$p < 0,05$		$p < 0,01$		$p < 0,01$	

От данните в табл. 2 се установява, че с повишаване интензитета на шума до 90 dB средните стойности се снижават. Така при I група при шум до 35 dB средната стойност от 7,2 се снижава до 5,6 при шум до 90 dB ( $p < 0,05$ ); при II група — от 6,2 на 4,2 ( $p < 0,01$ ) и при III група — от 7,2 до 5,6 ( $p < 0,01$ ). При сравняване на данните за трите групи само при шумов интензитет до 90 dB се установява, че между I и II група съществува тенденция за значимост, докато при II и III група разликата е статистически значима ( $t = 2,08$ ;  $p < 0,05$ ).

При I група — по-големи са индивидуалните разлики между децата, за което говори по-голямото стандартно отклонение (при 90 dB — 2,13).

При III група — по-ниското стандартно отклонение говори за по-близките около средните индивидуални стойности или приблизително еднаквото влияние на шума върху всички изследвани деца.

#### ОБСЪЖДАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Основна функция в психическото развитие на детето се явява паметта. Нейното развитие започва със запаметяване на предмети и събития от непосредствено обкръжаващата детето среда. Известно е, че за ранното детство са присъщи образната и емоционалната форма на паметта (В. Ляудис — 1976). В този възрастов период процесът на запаметяване е по-близък до съхраняването на непосредствени следи от впечатления и зависимостта от обучението се увеличава с възрастта. Редица автори подчертават нетрайността на паметта в ранното детство, свързвайки я с характерната за тази възраст неустойчивост на вниманието и емоциите. Същевременно се подчертава, че въпреки тази нетрайност на запаметяването, мнемическите процеси в този период имат интензивно развитие. В периода на първоначално развитие и формиране на мнемическите процеси въздействието на всеки неблагоприятен фактор на околната среда се явява допълнително отрицателен дразнител, затрудняващ фиксирането, съхраняването и възпроизвеждането на подадената информация. Такъв именно отрицателен дразнител се явява и интензивното шумово натоварване.

Установените от нас резултати от настоящото изследване показват, че именно под въздействието на шум, чувствително надвишаващ допустимите норми, рязко се снижава ефективността на мнемическите процеси. Например в обстановка на интензивно шумово натоварване изследваните от нас деца показват значително по-ниски резултати при фиксирането и възпроизвеждането на подадените предмети. Влиянието на това високо шумово натоварване се проявява още по-отри-

цателно в зависимост от неговата продължителност. В условията на постоянна шумова експозиция до 90 dB при подаването, фиксирането, съхраняването и възпроизвеждането на дадената информация резултатите са още по-снижени.

Както и при предишни наши изследвания за влиянието на шума върху устойчивостта и обема на вниманието се откроиха някои характерни поведенчески реакции — беспокойство, тревожност и негативизъм на изследваните деца.

### ИЗВОДИ:

1. С увеличаване на шумовата експозиция до 90 dB рязко се снижава ефективността на зрителното запаметяване.
2. По-продължителното шумово натоварване (6 мин.) обуславя по-ниските резултати в сравнение с по-кратката експозиция на шума.

### ЛИТЕРАТУРА

1. Енеков, В. Влияние производственного шума на некоторые виды операторской деятельности, „3-я Всес. конф. по борьбе с шумом и вибрацией, Челябинск, 1980, Секц. Действие шума на организм“, Челябинск, 1980, 16—19. 2. Каневская, Ж., Н. Тарантин. Роль типологических особенностей личности и характера трудовой деятельности в оценке влияния производственного шума, „3-я Всес. конф. по борьбе с шумом и вибрацией, Челябинск, 1980, Секц. Действие шума и вибрации на организма“, Челябинск, 1980, 20—23. 3. Лядис, В., Т. Татыозов. в процессе развития“, Московского университета, 1976. 4. Прючев, В., Т. Татыозов. Влияние на шума върху устойчивостта и обема на вниманието при деца от ранна възраст. „Психология“ С., 1983, 3, 145—148. 5. Христозов, Хр., Р. Пенушлиева. Психологично изследване на детето, С., 1970, 23. 6. Ваяж, М., О. Khandelwal. Nojse effect on human memory. — „Curr. Sci.“ (India), 1980, 49, 21, 808—811. 7. Ruisel, J. Niektóre zvláštnosti trojročíjčiaž sestročných detí. „Cs. pediat.“, 1980, 35, 12, 705—708. 8. Schulz, P., W. Battmann. Die Auswirkungen von Verkehrslärm auf verschiedene Tätigkeiten, „Z. exp. undangew. Psychol.“, 1980, 27, 4, 592—606.

### THE EFFECT OF NOISE UPON THE VISUAL MEMORY IN EARLY CHILDREN AGE

V. Pruvchev, T. Tatyozov

A study is carried out to reveal the effect of noise upon the visual memory of children at the age of 2 years 9 months to 3 years. The number of the subjects tested was 45. Two levels of noise exposure were applied: maximum allowable noise level of 35 dB, and noise exposure to 90 dB. The durations of the noise exposure applied were: 3 minutes (immediately before and during the experiment) and 6 minutes.

It was found that with the increase of the noise exposure level up to 90 dB a sharp lowering of the effectiveness of the visual memorization occurred. The longer exposure time (6 minutes) resulted in a deteriorated performance as compared with the one obtained at shorter noise exposure time.

# Трудова психология

## СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА СЪПРОТИВА ПРИ ВНЕДРЯВАНЕ НА НОВА ТЕХНИКА И НА НОВА ТЕХНОЛОГИЯ В ПРОМИШЛЕНО ПРЕДПРИЯТИЕ

ХРИСТО КОСТАДИНЧЕВ

При внедряването на нова техника и нова технология често се среща съпротива от страна на тези, които трябва да я прилагат. Поради това естествено възниква въпросът за източниците на тази съпротива.

В случая имаме предвид т. нар. социалистически консерватизъм, който възниква «... в социалистически условия, което не идва от капитализма, не е наследствено от него. То се ражда върху социалистическа основа, произтича от специфични от социализма вътрешни противоречия» (1).

Една от перспективните насоки за развитието и вътрешното структуриране на една цялостна теория за внедряване на нова техника и технология се очертава и проблематиката за социално-психологическите аспекти на съпротивата при внедряване постиженията на научно-техническия прогрес. В последните 10—15 години все повече понятието «съпротива» е обект на изучаване от икономисти, социолози, философи, специалисти по социално управление и психологи. Нещо повече, в системата от принципи, върху основата на които трябва да се изгражда внедрителската дейност, принципът на изключване на социално-психологическите затруднения заема «почетно място» (2). Понятието «съпротива» се използва многозначно в различните науки. Най-често то се идентифицира с качество на личността, която се съпротивлява, т. е. действа като опозиция срещу желанието на други. Тя се проявява като енергична защита, издръжливост, колебание, нерешително или решително реагиране чрез противопоставяне, защита и други. Обективните или субективните причини, които пораждат съпротивата като трудности или психически бариери са често употребявано понятие в психологията (Ф. Генов).

От социално-психологически аспект като операционални понятия в различните теории за социално управление се наложиха и понятията «съпротива срещу промени», «въвеждане на промени», «управление на промени» и други, които се употребяват най-често в англо-саксонската литература. Понятието «промяна» най-често се разглежда като техническа и технологическа промяна, включваща модернизация, реконструкция, въвеждане на нови изделия, технологии, реорганизации. В буржоазната наука за управлението реализацията на нововъведенията или внедряването се разглежда като един от видовете управленски дейности или самостоятелен управленски цикъл наред с планирането, подбора на кадри, ръководство, контрол и други (3).

В психологията на управлението способността на ръководителя да преодолява тази съпротива представлява важен компонент в неговия стил на ръководство (2). В последните години в психологията на труда и в психологията на управлението се наложи мнението, че качествата на ръководителя не са статични, а се проявяват в начините на поведение, които той използва в своята дейност. Особено се акцентува на активния подход на нови предложения и идеи, особено на

умението му да устоява на новото срещу често срещаната се рутина, като своеобразна форма на съпротива (4). Способността на ръководителя да преодолява психически затруднения при внедряването на новостите Ф. Генов нарича «усет към новото». (5)

Съпротивата в инновационния процес според икономистите се обуславя от особеностите на производството при внедряването. Винаги при въвеждането на нова техника и технология в производството (например при смяна на производствената програма) се създава своеобразна ситуация на съпротива от страна на производството поради обстоятелството, че внедряването поражда известна неопределеност, намаляване на производството, производствен риск, т. е. внедряването нарушила принципа на функционализма, който се основава на поддържане на постоянни условия на работа.

Според теорията за системите съпротивата (специално в социалните системи) е израз на нарущаване на хомеостазиса, динамичността и антиентропността като характерни свойства на всяка социална система. Както е известно, хомеостазисът е способност на дадена система да запази съществуващи си характеристики въпреки стремежа за отклонение. Динамичността пък се разглежда като способност, свойства, състояние на дадена система да преминава от едно състояние в друго, без да загубва качествените си характеристики и по този начин да съхранява своята същност, без което не може да се реализира управлението. Ентропията на дадена система се разглежда като състояние, което се изразява в стремеж към беспорядък, дезорганизираност.

От социално-психологически аспект понятието «съпротива» се проявява като регуляторен социално-психически механизъм при внедряването на нова техника и нова технология в промишлено предприятие на равнище първичен производствен колектив, като относително устойчиво отношение (ориентация) на един или повече участници, включващо в себе си три компонента: когнитивен, обхващащ познанието за обекта на внедряване, афективен — изразяващ емоционалните отношения както към обекта на внедряването, така и към преките и непреките участници в инновационния процес, и поведенчески, който характеризира позицията на участника или участниците във внедрителската дейност, разбира като готовност, с нейните полярни форми на поведение (от активна до скрита съпротива).

Изходна точка тук е марксистко-ленинското разбиране за човешките по-ребности като фактор, активизиращ човешката дейност. В контекста на наше разглеждане съпротивата е в резултат на относително чувствително нарущаване на формиралата се социално-психологическа структура на производствените колективи в етапа на производственото усвояване. За да съществува като определена даденост, производствният колектив предявява различни изисквания, определени в качествено и количествено отношение. Едно от тези изисквания е постоянство на неговата вътрешна среда, на неговите структури и състав. При внедряването на нова техника, технология и производства съвсем логично е да приемем, че като своеобразна инжектирана промяна (технически, технологически, социално-психологически и личностно-психологически промени) те стават едновременно сигнал, средство и механизъм за регуляция, форма за поддържане на постоянството на социално-психологическата структура. На индивидуално-психологическо равнище това е защитен механизъм за запазване на старата позиция — статус, роля и други в колектива. В това именно се проявява и диалектическият закон за дълбоката взаимообусловеност и преплитане на две явления — постоянство и изменчивост. Самото постоянно създава възможности за своето поддър-

жане чрез изменения, а от своя страна измененията са условия за самообновяване и поддържане на това постоянство. С други думи, нашето разбиране за понятието „съпротива“ при внедряване на научно-техническите постижения като сложен социално-психически механизъм е израз (отношение) за осигуряване на постоянството на социално-психологическата структура в даден производствен колектив. Съпротивата в условията на социалистическите производствени отношения непрекъснато изменя това постоянство, за да може произвеждането да го осигури, създавайки по такъв начин един сложен кръг, но на по-високо, по-сложно равнище на проявление.

Особена форма на проява е консерватизът, който най-общо включва:

1. Съпротива срещу промяна, т. е. за съществуващото положение и състояние на нещата.
2. Предпочитания към съществуващите институции — производствени, организационни, управленчески и други структури.
3. Предпочитания към традиционни, наложили се институции, традиции.
4. Предразположение към умереност и предпазливост в поведението, страх от поемане на риск.

Както е известно, в психологията се поддържа мнението, че консерватизът е личностна черта като качество на ума, проявяваща се като ригидност, инертност. Други търсят консерватизма и ригидността в зависимост от половите и възрастовите особености. Що се отнася до наличието на консерватизъм у някои ръководители, не липсват и опити те да се класифицират като консерватори и новатори, но това твърдение не трябва да се абсолютизира и генерализира. Това се потвърждава от проведени наши изследвания.

Именно тази консервативност на някои от работниците по отношение на новостите в техниката и технологията, на новите производствени и управленчески структури е своего рода социален инстинкт под формата на предпазна мярка за запазване на старата позиция, на старото положение на работника в колектива. Тук голяма роля играе и инерцията или ригидността в мисленето, която има също своеето психологическо обяснение и която е характерна особеност за по-възрастните работници.

#### М Е Т О Д И К А

С цел да проучим причините за съпротивата срещу прилагането на нова техника и технология, направихме допитване със 113 преки ръководители — бригадири, и 1506 работници от три водещи завода в нашата страна. Като основни методи използвахме анкетна карта и интервю.

Посочените причини, поради които работниците не желаят да работят с нова техника и технология, групирахме в 9 групи, а в 1 (десета група) включихме бригадирите, чийто работници не работят на машини, станове и агрегати. Като вземем цялата съвкупност от причини за 100, то разпределението на процентните зависимости по групи е, както следва:

- 1) непознаване преимуществата на новата техника — 16,6%;
- 2) недостатъчна квалификация и опит — 24,2%;
- 3) наличие на трудности в процеса на приспособяване на работниците към новата техника — 15,9%;
- 4) увеличаване на трудовото напрежение вследствие увеличаване броя на обслужваните машини — 0,6%;
- 5) опасение от намаляване размера на заплащането — 12,1%;
- 6) опасение от завишаване на нормите — 6,4%;

- 7) некачествен монтаж и дефекти на новите машини, липса на резервни части и трудно поддържане — 17,2%;  
8) опасение от съкращение — 1,2%.

В изследваните първични производствени колективи на ОХЗ — Видин, ДТК «Д. Благоев» — Казанлък, и Телефонен завод — София, бе поставена и като една от задачите да се застъпват онези социално-психологически промени, които като цяло представляват фактор, оказващ влияние върху социално-психологическия климат. На въпроса: «Ако не желаете да работите с нови машини, коя е причината за това?» — много работници от трите завода не са отговорили (непоказали 13,6%), 38,28% желаят да работят с нови машини и близо половината от анкетираните работници (48,56%) посочват различни причини, поради които не искат да работят с нови машини.

По отделните причини процентните значимости за всички изследвани работници от трите завода се разделят, както следва:

1. Защото нямат съответна професионална подготовка — 18,19% (Ще се наложи допълнително обучение).

2. Защото въвеждането на нови машини ще доведе до преместването им в други трудови колективи — 7,24%.

3. Като трета причина (макар и съвсем малко от работниците — само 5,19%) се изказва спасение, че при подмяната на старата техника с нова могат да останат без работа.

Трябва да се отбележи, че работници, посочили третата причина, са преди всичко с най-голям трудов стаж и на които поради напреднала възраст им предстои пенсиониране. Те не се опасяват толкова от съкращение, колкото от това, че на «стари години тепърва ще се преквалифицират».

4. Като четвърта причина — 12,53% от работниците посочват, че смяната на старите машини с нови ще се отрази на заплащането им.

5. Разбира се, тези причини имат връзка и със следващата, а именно, че новите машини довеждат до повишаване на нормите — 8,25% от работниците.

6. Останалите работници — 7,3%, посочват други причини, поради които не биха желали да работят на нови машини.

Посочените от работниците причини са продиктувани от опасението за евентуална неизправност на агрегатите и машините, на които работят, а това се отразява и на заплащането им.

Освен това чести са конфликтите между работниците и бригадирите, работниците и механициите, както и между ръководителите от различни равнища поради престоя на становете, агрегатите и машините.

Бездействието на машините довежда и до бездействие на самите работници, до неупълняване на работното време, а всичко това се отразява неблагоприятно и върху социално-психологическия климат. Това е особено характерно за работниците от Химическия комбинат във Видин, в който производството на гуми в различните цехове е така организирано, че нарушаването на работата на производството в един цех довежда до нарушение на производствения процес и в другите цехове.

Липсата на резервни части, бавният ремонт на машините и агрегатите, недостигът на квалифицирани механици основателно кара работниците да се страхуват, да нямат вяра, изказват съмнения в качеството на новите машини. Най-общо, това може да се изрази със следното съждение: «Ако и новите машини ще се развалят като тези, по-добре хич да ги няма.»

Това е съвсем накратко изложение и бегъл анализ на посочените причини. Но един по-задълбочен анализ на отговорите на работниците и на предложението,

които дават, ще видим, че много от тях формулират своите съждения, като ги свеждат до причини, отнасящи се до психо-физиологическите проблеми на техния труд в резултат на превъръжаването на работните им места в нова техника. Много от тях се отнасят до трудности при овладяване на новите трудови навици, до формиране на нов трудов динамичен стереотип.

Голям брой причини работниците посочват във връзка с тяхната квалификация и преквалификация, нарушаване на ритъма на работа в резултат на техническите и технологическите нововъведения.

Всичко това не може да не влияе върху структурата на управлението. Всяко техническо и технологическо нововъведение води след себе си и появя на нови производствени структури, нови управленчески структури, изменя се статусът както на отделния ръководител и работник в рамките на една производствена единица, така и позицията на трудовия колектив в едно производствено звено (цех, завод). В крайна сметка изменят се и формиралите се междуличностни отношения.

#### ЛИТЕРАТУРА

1. Михайлов, С.т. Решенията на Февруарския пленум и задачите на идеологический фронт, В: Социални фактори на научно-техническата революция. С., 1985.
2. Чаканал, Н. А., М. М. Савкин, И. И. Щербанов. Организация използванятия резултатов научных работ Института горного дела, Сибирского отделения, А. Н. СССР.
3. Селиванов, В. Н., Менеджеризм — апологетика современного капитализма, Киев, Наукова думка, 1977.
4. Журлев, А. Г., Ф. В. Рубахин, В: Психологические проблемы социальной регуляции поведения, М., Наука, 1976.
5. Генов, Ф., Психологически аспекти на управлението, С., Партийиздат, 1974.
6. Матушек О., И. Ружичка, Психология на труда, С., Наука и изкуство, 1968.

#### SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE RESISTANCE TO INTRODUCTION OF NEW TECHNIQUE AND NEW TECHNOLOGY IN INDUSTRIAL ENTERPRISE

Chr. Kostadinchev

The concept of «resistance» is considered as a state of the social system at every attempt for diversification (such as is the role of innovation process) as a result of the upset homeostasis, dynamics and antientropy in the system. On social-psychological level the resistance is considered as an attitude, position of the participants of the introduction at the stage of adoption in production resulting from the significant changes in the social-psychological structure of the production collectives. The manifestations of conservatism, rigidity and negative positions are discussed not from individual typological point of view, but as social-psychological formations resulting from dissatisfaction of a number of individual and collective needs.

# Политическа психология

## ФАШИЗМЪТ КАТО ПОЛИТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКО ЯВЛЕНИЕ

Ю. А. ШЕРКОВИН — СССР

Между факторите, които в крайна сметка доведоха до военното поражение на съюза на фашистките държави, имаше и политико-психологически явления от вторичен порядък, т. е. възникнали било вследствие разлагашото влияние на идеологията на фашизма върху личността и обществото в страните, където той беше господствуващ, било като реакция от страна на тези, които обективно се бяха оказали в ролята на негови противници. Сепаки смърт и страх в окупираниите страни, фашистите смягаха по този начин да парализират напълно волята за съпротива у тези, които оцеляят живи и да им бъде отнета всяка надежда за спасение и достоен живот. Получи се обаче нещо съвсем противоположно на техните предвиждания. Известно е, че против окупаторите се нацигна съкрушителна вълна от гняв и безстрашие, решимост и самоотверженост. А тези, които в извешето бяха „русофоси палявици“, „освободени“ от своите фюрери от всякакъв човешки морал, се превърнаха в наплашени същества, жалко молещи пощада от победителите. С особена острота и отчетливост се очерта дехуманизиращата роля на политиката на абсолютен контрол върху мислите, която се осъществяваше от фашистката държава. По думите на Гьобелс, в фашистската държава „не съществуващ вече свободно състояние на мислите“. Според него просто има „правилни мисли, неправилни мисли и такива, подлежащи на изкореняване...“(1).

Именно тези „правилни мисли“, наред с почти пълното изкореняване на „неправилните“, доведоха всъщност до това, че при тяхната практическа реализация, наред с военния разгром на фашистките държави, настъпи и морално-политическият крах на фашизма. Доголкова, че признанието за съучастие в него стана за известно време позорно. Пропесите на денацификация (дезфашизация) и международният съд над военноизпрестъпниците в Нюриберг, Хабаровск и Токио предизвикаха по начало масова маскировка на бившите военни престъпници и миграцията им в страни, където можеха да намерят убежище.

Във всяка от страните, където фашизмът беше на власт, той — и като политическо явление, и като идеологическа система — имаше своите особености, обусловени от исторически, национални и културни фактори. Но във всяка от тях през годините или десетилетията на свое то господство фашизъм неограничено включващо в себе си прилагането на екстремални форми на насилие в името на потискането на демократичните права на трудащите се, на работническата класа и преди всичко на нейните организации. Префиненото насилие на военно-полицейския и съдебно-репресивния апарат, на полувоенни формации (от вида на „щурмовите отряди“ в Германия, „желязната гвардия“ в Румъния, „отрядите на черноризиците“ в Италия, „усташите“ в Хърватско, „ескадроните на смъртта“ в редица латиноамерикански страни, „тонтомакути“ в Хаити, „тапа-дока“ на Доминикана, всички те единакво служеха за създаване и поддържане на атмосфера на наплашеност чрез установяване на тотален контрол върху всяка проява на обществения или личния живот на гражданите. Това насилие представляваше рамките, в които се осъществяваше позволеното от властта политическо поведение. И когато сега в някои страни под предлог на „бърба с тероризма“ се създават специални наказателни части от рода на „планинските снайпери“ в Доминиканска република или на въоръжените организации „Гуш емуним“ под ръководството на равина Моше Левингер в Израел, когато получават ново оръжие и се разширяват отрядите „Вит командо“ в ЮАР, всъщност на ново качествено равнище се извършва възраждане на фашистката практика на най-изострено насилие и потискане с помощта на страх на всяка проява на социален протест. В страните на „класически“ фашизъм насилието съвсем не се ограничаваше само със своята „физическа форма“. То бе преди всичко духовно насилие, имащо за цел да замъти разума, да дехуманизира личността, да притисне естествените човешки чувства, да лиши милиони хора от волята за самостоятелни оценки на фактите от действителността. Подобно духовно насилие превръщаше човека в послушен изпълнител на волята на управляващата върхушка. Системите на духовно и физическо насилие, тоталного шпиониране и доносничеството лишаваха човека от опората във външния свят, принуждаваха го отчаянно и ясно, на думи и на дела да изразява подкрепа на политическите идеи и на акциите, с които тези идеи се реализираха на практика.

Рецидивите на фашизма като идеология и психология на човеконенавистничеството налагат да се обърнем към историята на неговото зараждане, към анализ на причините на въз-

никването на явления, които се оказаха във възпиращо противоречие с обективният ход на историята. Откритите терористични диктатури на най-реакционните, най-шовинистичните, най-империалистичните елементи на финансовия капитал не възникнаха на празно място. Осъществяването на изострено насилие над масите изискваше изпълнението на някои условия. Това включваше създаването на разгърнат апарат за идеологическо въздействие, или по-точно за идеологическо принуждение, който да работи съгласувано с държавната машина на узаконенния масов терор. По-нататък главатарите на фашистките движения се нуждаеха от политическа и психологична поддръшка от страна на различни групи от населението, които биха могли да стчатки било масова база, било икономическа и военно-полицейска опора на режимите.

Фашистките лидери намериха такава поддръшка. Първо, това бе отдавна съществуваща симпатия от страна на кръговете на икономически могъщата управляваща буржоазия, която в резултат на кризисното развитие на социално-икономическите, политическите и културните структури на обществото се ръководеше в своите решения и действия преди всичко от страх пред революционния натиск на социализма. Второ, от страна на ръководните кръгове на военния елит, които в условията на фашистки или полуфашистки режими получават достъп до върховете на абсолютната и безконтролната политическа власт и до призтичащите от това обстоятелство икономически изгоди и социални привилегии. Трето, от страна на дребната буржоазия и международни слоеве, които в масата сравнително лесно се въвличат в политически акции в качеството на „тыла“ в условията на най-голямата изострено на отбелязаните по-горе противоречия на кризисното развитие на капиталистическото общество. Тяхната надежда е да получат от фашистката диктатура освобождаване от напълно реалните тежести на диктата на монополите и заплахата от разорение, да получат работа и „място под слънцето“, „свой пай“ или бърза кариера в новозаетите територии („на Изток“, в „Африка“ или „в сферата на съвременното взаимно процъфтяване в Югоизточна Азия“). Частичната реализация на тези надежди пораждаше нови алетити, които се подкрепяха от идеологически и психологически въздействия, от „готви и правилни“ словесни формули, ритуални действия и съответна символика.

Политико-психологичните реалисти на фашизма включваха потискане на способностите на човека в масата към самостоятелно и рационално мислене. Идеолозите на италианския фашизъм Дж. Джентиле и А. Рокко писаха за вредата от „интелектуализма“, за „движението“, което трябвало да се опира на „действието и чувството“. В раздела на своите разсъждения относно идеите на нацизма Хитлер писа, че „човек може да умира само за тази идея, която той не разбира“<sup>(2)</sup>. Наблягаше се на чувства, имащи отчуждаващ характер, и на авторитет нарасови теории, геополитически концепции, на идеите за сляпо подчинение на „фюрерите“, на „луче“, „каудилио“.

Така страхът, стремежите, надеждите, чувството за превъзходство или накърненост — т. е., явления от социално-психологично естество, свързани с конкретни политически ситуации, придобиха ново политико-психологическо съдържание. Така че политико-психологичните процеси и явления, предшествуващи появата на фашизма като идеологическа концепция, задължително включваха емоционално преучупени реални или въображаеми пречки към достигането на цели, които биваха представени като изход от кризисното развитие на обществото.

Като правило, фашистките идеи се разпространяваха в среда, за която бяха характерни преди всичко усещанията за угнетаващо напрежение, тревожност, отчаяние, гняв. Тези усещания в определени политически условия и при съответно влияние могат, като компенсация, да се трансформират в агресивност — и в настроенията, и в помислите, и в поведението. Психически състояния, за които са характерни тези признания, при положение че са масово разпространени (като например в Германия след Версайския договор), се превръщат в подхранваща почва, върху която старите предразсъдъци могат да се окажат идеологическа норма, а традициите — да бъдат преосмислени за мобилизацията на значителни човешки маси към достигане на съвършено чужди за тях цели. В условията на общото разложение на механизмите на държавната власт и икономическите отношения, на упадък на морала и в самите етнически маси се появява някаква носталгия към „силната ръка“, способна „да възвори ред“. Дребнобуржоазните и международните слоеве на населението, особено тези, страдащи от икономическата и политическа разложеност на държавата, стават особено възприемчиви към псевдореволюционната и псевдосоциалистическата демагогия на фашистките политици, към техните идеологически лозунги.

Известно е, че всяка фашистка идеология представлява превратно, изопачено отражение на действителността. „Мистификация на действителните процеси в идеологията се извършва там и тогава, когато и където самите социални отношения се оказват противоречиви и вътрешно разксани.. .“<sup>(3)</sup>. Този извод е абсолютно приложим към всички исторически факти на въз-възникване на фашистки идеологии — било в ситуация на тяхното зараждане, както бе случват със „Съюза на руски ге фашисти“, създаден от харбинската беломиграция в началото на 20-те години, или при тяхното развитие и оформяне като „държавни идеологии“

както стана в Унгария, Италия, Германия и Испания в 20-те и 30-те години. Той е приложим и към страните, където за известно време се бяха възприели фашистки методи на управление — в Гватемала и Хаити например, в които властите фактически поощряваха масовия терор, лишаващ човека от опората му във външния свят, създаваща разкол в установилите се отношения и правеха от страх алфата и омегата на своето политическо господство.

Всяка от проявите на фашизма в историята на човечеството е притежавала нещо общо и нещо особено. Общото се свеждаше преди всичко в повтарянето на някои закономерности от политико-психологическо естество. Всяка от националните разновидности на фашистката диктатура задължително е създадала в себе си култ към вожда, въплъщаващ „духа на нацията“, „абсолютната правота“; „крайната истинност на историческото предвидждане“ и други мистични качества. Като следствие на това, в ролята на главатари и тяхното най-близко обкръжение се издигаха личности с черти на параноидална психика, с мания за преследване и величие, със склонност към авторитарност и садистична жестокост. Те бяха представяни като „спасители на нацията“, като „защитници от хаоса на революцията“, като „щит срещу настъплението на комунизма“. Тяхната дейност, като правило, бе обкръжена от тайнственост, която имаше за цел да скрие от възможните участници реалните цели на движението и да заставят масите да повярват в демагогията (например на „работническата“ партия на Хитлер или крайно ляската организация „Акцион франсез“, която по време на опита за фашистки бунт в 1934 г. в Франция излезе под лозунга „Долу крадците!“, „Долу убийците!“).

Особена грижа на фашистките диктатури беше и досега си остава създаването на положителен образ за своите лидери. Така бе с Хитлер, на когото създалообраза на „добрият баща на германския народ“. Аналогичен триук проведе пропагандата на фашисткия режим в Испания, когато бе създаден и разпространен образът на Франко — „освободителя от комунизма“. Нещо подобно проведоха и „пожизнените президенти“ на Хаити — бащата и синът Дювалие, „спасители на нацията“ и Алфредо Стреснер, който по думите на шефа на щутгарския Институт за съдействие и развитие на икономическите и културните връзки между ФРГ и Парагвай Хайнц Айнер, бил „симпатичен човек, управляващ 30 години абсолютно свободна страна без каквото и да било насилие“ (4).

Още едно важно за фашистите направление на политико-психологическата дейност представлява изкуственото създаване на вътрешен и външен враг. Борбата против този „враг“, неговото унищожение или отстраниене от политическия и икономическия живот обикновено се представяше като изход от кризисната ситуация. За Мусолини това бяха „социалистите“, които той избиваше с ръцете на черноризците в течение на три години, предшествуващи издаването му на власт в 1922 г.; за Хитлер това бяха „евреите“ и „комунистите“ вътре в страната и „большевиките в Русия“; за полковник де ла Рока, главатар на френските „Огнени кръстове“ — врагът бяха „чужденците“, „метеките“ (емигрантите) и „марксистите“.

Култивирането на ненавистнички чувства по отношение на „вътрешния“ и „външния враг“ създаваше изходни позиции за апелирането към egoистичните чувства и стремежи на средните слоеве на капиталистическото общество, към тяхната готовност да уредят и укрепят собственото си благополучие за сметка на „ближния си“, който можеше да бъде не само собственик на процъфтяваща фабрика, лице от еврейска националност, но и съседна страна, нейната територия. Така, наред с „ариеизацията“ на еврейската собственост, в хитлеровска Германия се осигуряваше достатъчно масова поддръжка на „аинслуса на Австрия“, заграбването на „Силезия“ и „Судетската област“, на нахлуването в Мемел (сега — район Клайдпеда в Литва) и т. н. Италианският фашизъм, който бе закъснял при империалистическото разделение на света на колониални империи, експлоатираше същите чувства и стремежи при подготовката и осъществяването на агресията в Етиопия, а по-късно — в Албания и Гърция. Хитлер изкусто манипулираще със същите чувства профашистки ориентирани кръгове в Унгария, Румъния и България, правеши от Трансилвания и Южна Добруджа един вид примамка, към която трябваше да тръгне измаменото, шовинистически ориентирано обществено мнение на средните класи в тези страни.

Съвременният реваншизъм напълно повтаря тази тенденция, приканвайки към решаване на кризисното развитие на капитализма по пътя на преразглеждането на установените след Втората световна война граници и ревизия на решенията на Ялтенската конференция. На милионите безработни и бездомни се възпроизвежда, че тяхното положение ще се подобри, ако бъде възстановена Германия в границите ѝ от 1937 г., а на Япония върнат т. н. „северни територии“, загубени от нея в резултат на военното поражение.

Не по-малко характерна е и третата политико-психологична черта на всички без изключение фашистки режими от средата на нашето столетие и на техните духовни приемници в нашия съвременен. Тя се свежда до преднамереното култивиране на чувството за етническо, национално и религиозно превъзходство на тази социална група, която държи в свои ръце политическата власт и контролира икономиката. Няма принципна разлика между психологията на

супермена от „северната раса“, насаждана от германските фашисти, и презрението към всички „неарийци“ — славяни, гали и т. и. или към друговерците, и към това, което сега става в Южна Африка, Израел, Парагвай, САЩ, Ливан, Олстър. Различието в обектите на расовата, националната или религиозната дискриминация не изменя никак механизма на стереотипизиране на представите за себе си като „висши същества“, надарени богато с много положителни признаки, и за „другите“, „низшите“, заслужаващи високомерното отношение, проявявало към тях и съответното на това място в социалната структура на обществото. Съединените щати, които се кичат със своя демократизъм и егалитаризъм, представляват страна, чието общество фактически е разделено на множество касти, където привилегировано положение заема групата, обозначавана със съкращението „WASP“ — бели, от англосаксонски произход протестанти, а всички останали заемат по-ниски стъпала на социалната стълба. Най-ниско на ней се намират негрите и индийците, за които американското гражданство и произтичащите от него права са само фикция. Разбира се, тази каствост не изключва класовото разслоение и произтичащата от него политическо-психологическа ориентация при гласуване на изборите, към мотивацията за присъединяване към едни или други социални движения.

Приведените факти достатъчно нагледно показват и доказват жизнеспособността на фашизма и неговите възможности за възраждане в условия, когато на десните сили се удае да разбият единството на демократичните сили, да създадат ситуация на социална напрегнатост чрез дезорганизация на икономиката, когато винаги тероризъмът и социалната демагогия на обещанията да се ликвидира „хаосът“ чрез идване на власт на „силни“ правителства и личности, чрез възвеличаване на една достатъчно влиятелна в икономическо отношение група за сметка на накърняващото на друга и т. и.

Фашистките и полуфашистките режими в съвременните условия усвояват опита на своите исторически предшественици. Те също така практикуват мерки за поддържане на напрежения, които биха позволили да се упражни легализиран терор върху демократичните и левите сили, да се обяви „обсадно“ или „извънредно“ положение, „да се прекъсне действието на конституцията“, да се подложат на арест и депортиране хиляди граждани само върху основата на подозрения за нелоялност към режима. Това, което правеша Анте Павелич, главатарят на фашистката организация на усташите в 1941—1945 г. (стаял глава на марионетъчната „nezavisimija dържава Хърватия“), пастор Йосеф Тисо — глава на фашистката държава в Словакия в 1938—1939 г., Александър Цанков, осиял България с бесили след фашисткия преврат в 1923 г., малко се отличава от това, което става в ЮАР, на окupиранието от Израел територии на Ливан, в Чили. Трагедиите в африканските гета в ЮАР, кошмарите на израелските концентрационни лагери Ансар и Шатила, ужасите на Ейч-блоковете в Олстър са добре известни на света.

Може би един от най-впечатляващите примери за възраждането на фашизма в рамките на държавна система представлява Чили. Само от началото на 1985 г., върху основата на декрета за продължаване на въведеното през ноември 1984 г. обсадно положение, хунтата на Пиночет арестува около 15 000 души, депортира над 700 души в крайния север и крайния юг на страната; стотици чилийци бяха отвлечени и безследно изчезнали. Сред тях бяха и ръководителите на народнодемократичното движение, обединяващо комунисти, социалисти и представителите на други леви организации, Националната федерация на миньорите и селската федерация „Сурко“. Наред с обсадното положение, декретът въведе в действие и други допълнителни ограничения на дейността на средствата за масова информация. За публикуването на всяка информация, носеща политически характер, както във вестници и списания, успели все още да оцелят, така и по радиото и телевизията, сега е необходимо предварително разрешение от специално назначени от хунтата цензори (5).

Общото, характерно за държавния фашизъм, което се проявяващо по-рано, продължава да се повтаря и в случаите, когато фашистките главатари не са успявали да дойдат на власт, но са направили немалко зло, проявявайки общото, което обединява всички разновидности на фашизма, дори такива, които са разделени на хиляди километри и десетилетия.

Разсекретването на архивите в Англия например показва, че започвайки от 30-те години, в страната са съществували и активно действували фашистки групировки под ръководството на Освалд Мосли, починал в 1980 г. И ако не е тайна наличието на легално създадената партия „Британски съюз на фашистите“, сътрудничила открыто с Хитлер, извършвала погроми и терористически разправи с политическите си противници, то едва неотдавна станаха известни връзките на Мосли с управляващите кръгове на Великобритания, които са му оказвали морална, финансова и политическа поддръжка, като съдействували с това за създаването на обстановка на нестабилност. Сред тях са вестникарският магнат лорд Ротермир, краят на автомобилната промишленост Наффилд и други не по-малко влиятелни лица, за които не са били удобни лори окасрените демократични права, които буржоазията управници са принудени да дават на труещите се. Шест досиета за Мосли са оставени засекретени до 2067 г., тъй като те можели „да нанесат ущърб на националната безопасност“ (6).

Може би такъв „ущърб на националната безопасност“ би нанесло публикуването на факти, отнасящи се до поощряването от страна на крупния капитал на определени групи вътре в страната, които и сега създават обстановка на нетърпимост към левите сили, към цветните граждани — изселници от бившите британски колонии. При това в качеството на „ущърб на националната безопасност“ се поднася възможното политическо дискредитиране на партията на консерваторите, които фактически поощрява ултрадесните кръгове към апологетика на нацизма и възпроизвеждане в действителността на някои създадени от тях precedenti. Фактически тези досиета съдържат сведения за връзките на Мосли с представителите на управляващата върхушка в Англия, които и сега играят водеща роля във влиянието върху общественото мнение в страната и на разработката на политически решения. В съвременните условия тази дейност на фашистките елементи от 30-те години се оказа екстраполирана в шумните антикомунистически съборища на „националния фронт“, неофашистка организация, поддържана от дясната преса. И едините, и другите вият за „вината на комунистите и цветнокожите“, за трудностите, преживявани от Англия; и едините, и другите правят антисъветизма съставна част от механизма на обезоръжаването на пролетарското единство вътре в страната, на съскавайки работниците некомунисти срещу работниците комунисти. А към тайните, които най-щателно се охраняват в Британия, се причисли (по сполучливото определение на английския писател Джеймс Олдридж) и правдата за Съветския съюз. Така е по-леко да се осъществява политиката на напомпване на антисъветски истири и психози, за да се раздухва митът за „съветската военна заплаха“.

Букет от фашистки организации съществува и в САЩ, внасяйки чувствителен принос за отравянето на политико-психологичния климат на страната, заразявайки милиони хора с бацилите на расово превъзходство и ненавист към идеите за социален прогрес. „Фюлерът“ на „Национал-социалистическата партия на Америка“ (НСПА) Г. Ковингтън заявяваше, че мно-  
зина от най-преданите хора няма партийни билети; те заемат видно положение в бизнеса и политиката и съвсем не им е нужно да афишират своите връзки. Но вече отдавна престана да бъде тайна, че между правителствените учреждения и фашистките групировки съществува „деливи“ конглакт. Последните активно попълняват електронните досиета на лица и организации, които според тяхното мнение са враждебни на „западните цели“. В паметта на компютрите са възсени вече данни на милиони хора, които могат да бъдат заподозрени в „нелоялност“ към „идеалиите на американците“ (7). Очевидно е, че всичко това „работи“ не по-малко ефективно за създаването на атмосфера на страх, отколкото хиглеровото гестапо постигаше тези цели във втората половина на нашия век. На вложението, получени от тайни покровители, се устройват явни неофашистки демонстрации, закупува се оръжие, което се складира в арсенали, води се психологическа обработка на населението. В списъците на постоянните получатели на фашистка литература фигурират половин милион имена. В подобни условия стават възможни широки кампании в защита на 10 000 (само по официални данни) военнопрестъпници, на които властите на САЩ са предоставили убежище (8), както и станалият скандално известен акт на полагане на венци от президента Р. Рейгън на гробището на есесовците в Бигбург.

Нещо подобно става и в Франция. „Националният фронт“, възглавяван от Жан-Мари Лъ Пено, след изборите за европейски парламент в 1984 г. получи национална трибуна и до-  
стъп до „голямата преса“ (на вестникарска магнат Ерсан, преди всичко). Неговата дейност не оставя никакви илюзии относно профашистките възгledи на новия депутат на европарламента, който, както и неговите привърженици, открито издига антикомунистически лозунги, отправя искане да „се поставят на място“ твърде „многочислените емигранти“ и не скрива своите симпатии към изхвърлените на боклука на историята „фюри“ и „дуче“ (9).

В началото на 1985 г. бившият главен обвинител от САЩ на Нюйорбергския процес срещу главните нацистки престъпници Т. Тейлър в изказване по западногерманската телевизия заяви следното: „След 1945-та година като съюзници на нас ни бяха нужни тъкмо германските военни престъпници, а руснаките трябваше да бъдат поставени в ролята на нови обвиняеми“ (10). А това заявява не бивш есесовец от дивизията „Мъртвата глава“, не реваншист от „Съюза на изгнаници“<sup>1</sup>, не полупиян бюрзей от мюнхенска кръчма, страдащ от носталгия по загубеното от германския фашизъм военно могъщество, за създаването на което той сам бе помагал с приспипватата съвестта мисъл за собственото си расово превъзходство под звуците на победни маршове и пламъците на кладиге, в които се изгаряха книгите, несъответстващи на нормите на нацисткото милитарне.

За съжаление, това са думи на известен американски юрист, а държавната телевизия на ФРГ му предоставя трибуна пред аудитория от милиони немци, за повечето от които фашизът на хиглерова Германия бе станал източник на злини, на непоправими загуби, причина на безброй лични трагедии, пречупени съди и мъките на поражението, на измамените надежди и вечен позор за съучастничество в престъпления против човечеството.

Малко по-рано, но в същия дух бяха изказванията на някои официални лица във ФРГ — канцлерът Кол и министър-председателя на Бавария Щраус. На съборицето на реваншистките

изто-  
на ре-  
на и-  
стан-  
сти-  
поли-  
тиор-  
сия

на ф-  
ции-  
став-  
тика-  
ция-  
на „-  
учал-  
на д-  
дан-  
на „-  
нап-  
нал-  
гра-  
ция-  
да с-  
се г-

сти-  
улт-  
за и-  
миц-  
рас-  
вит-

съв-  
сле-  
кра-  
улт-  
ды-  
кой-  
дер-

цел-  
на-  
фа-  
да-  
на-  
на-  
ме-  
че-  
зап-

тел-

източнопруски „землячество“ в Бон, започвайки своите изказвания с отричане на съществуването на реваншизъм във ФРГ, те заявиха в един глас с водачите на „Съюза на изгнаниците“, че „целта на немската политика на мир“ се състои в това да „държи открит германския въпрос“ и да възстанови (дословно) „германския райх в границите на 1937 г.“ Във възбуждението си Щраус достига до там, че се провикна: „Залезът на съветската власт вече започна“ (11). Нима това не е политico-психологическа подготвока на съзнанието на милионите немци към нови военни авантюри в духа на „плана на Барбарос“, както в 1941 година бе зашифровано названието на агресията на хитлерова Германия против Съветския съюз?

За съжаление, историята се повтаря и не само в страните, които никога бяха цитаделите на фашизма. Сравнително неотдавна се появя и стана предмет на експорт създаването на ситуации на социално напрежение, на фона на която политico-психологическите прояви на фашизма стават по-малко забележими и по-приемливи за съзнанието на еснафа от средните слоеве. Практиката на преследване на чуждестранни работници, възникнала в 70-те години във ФРГ и Франция, стана от началото на 80-те години нещо обикновено в Англия. Имаше съобщения за опити на „храбреци“ от националната народна партия в Норвегия да взривяват училища, в които се учат деца на чуждестранни работници (12). Станаха известни факти за тотална компютъризация на данните за гражданините в Дания, включително техните политически симпатии и антипации, данни, аналогични на тези, които в периода на фашистката окупация на страната позволиха на хитлеровците да хвърлят в затвори и концлагери хиляди антифашисти (13). Стратегията на напрежение, разработена в САЩ, бе взета на въоръжение от неофашистката партия на националното действие в Мексико, извършила в навечерието на 1985 г. кървави безредици в редица градове на щата Коауила (14).

По циничното признание на някой си Г. Филипс от една ултрайдясна американска организация от неофашистки тип, наричаща се „Консервативно събрание“, той вижда задачата ѝ в това да създава недоволство и да доказва своята способност да взема реванш от хората, изказващи се против неофашистите, да им затвори устата и въобще да ликвидира всяка опозиция.

Заедно с това, предприемат се мерки за маскиране на зараждащия се в редица капиталистически страни фашизъм. Един от най-често прилаганите методи представлява камуфлажът в ултрапатриотични цветове, в одеянието на морала и религията. Фашистите се провъзгласяват за противници на фашизма и тероризма, за защитници на дома, семейството, демокрацията и мира. Опитвайки се да завоюва симпатиите на масите, свръменният фашизъм прикрива своята расистка, антиработническа, антидемократична същност и претендира на всенародно представителство.

Както бе писал в списанието на американските комунисти „Политикъл Аферз“ Джим Уест, свръменният фашизъм „не изпраща на улицата въоръжени банди от шурмоваци, които да преславят и заплашват, да тероризират и да избиват хора. Не, сблъсквайки се със силните демократични традиции на обществото, той изразходва милиони долари за създаване на реакционна, ултрапатриотична атмосфера и разпалване на масова психоза. В САЩ той едновременно поддържа връзки с ЦРУ, Федералното бюро за разследване и с други „разузвателни“ органи, които „култивират тероризъм“ против популярните прогресивни и революционни народни лидери вътре в страната и зад граница“ (15).

Агресивността на реакционното малцинство, натръпващо своята воля на населението на цели страни чрез култивиране на страх пред насилието и със самото насилие, създаване напрежната военна и шовинистична психоза — такива са основните политico-психологически черти на фашизма, приемащи различен облик. В рамките на тази дейност се разазват и настойчивите опити да се представи фашизъмът в светли краски, не престъпен, а по-скоро ексцентричен. Останалите на земята огнища на фашизъм (например в Чили и ЮАР) се опитват да укрепят своето международно положение, да излизат от политическата изолация, в която се оказаха в резултат на международното съдружество и устойчиво-отрицателното обществено мнение. Характерно е, че тези режими, подобно на Хитлер, прикриват своята престъпна дейност с „необходимостта от защита срещу комунизма“.

Фашизмът е многолик, проникващ в различни обществени организации и доста заразителен за политически неопитните слоеве от населението. Фашизмът като явление изисква близителност и отпор на каквато и да била форма, под която той се проявява.

## ЛИТЕРАТУРА

1. Poljakov, L., Wulf J. Das Dritte Reich und seine Denker. B., 1958, S. 15, . . . (с. 1).
2. Adorno T. et al. The Authoritarian Personality. N. Y., 1950, p. 733, . . . (с. 5).
3. Константинов, Ф. В., Социология и идеология. В об. 1 Социология и идеология. М., Наука, 1969, с. 12.
4. Михайлов, А., Красный ковер для главаря кровавой диктатуры. За рубежом, 1985, № 19, с. 17.
5. Известия, 7 февраля 1985 г. с. 11.
6. Известия, 19 декабря 1983, с. 12.
7. Известия, 5 декабря 1983, с. 13.
8. Известия, 9 июня 1985, с. 14.
9. Правда, 17 февраля 1985, с. 14.
10. Правда, 18 января 1985, с. 14.
11. Правда, 10 июля 1984, с. 15.
12. Известия, 22 ноября 1982, с. 15.
13. Комсомольская правда, 22 ноября 1984, с. 15.
14. Правда, 17 января 1985, с. 15.
15. Jim st., The Meese Trap Target: Democracy. Political Affairs, 1986, No 1, p. 33, с. 17.

## *Нашите юбиляри*

Ст. н. с. I ст. БОНЮ ПЪРВАНОВ



Тази година Боню Първанов навършва 70 години. Той е роден на 14. VI. 1916 г. в трудово земеделско семейство в с. Сталийска махала, Михайловградски окръг. Основно образование завършва в родното си село, а средно — смесената гимназия в гр. Лом през 1935 г. През 1939 г. завършва „Педагогика“ в Софийския университет „Кл. Охридски“. Бил е редовен гимназиален учител по философска пропедевтика (психология, логика и етика) в гимназията в гр. Бяла

Слатина, а от 1945 г. е преподавател в Учителския институт за начални учители в гр. Враца. През 1946 г. е военен психолог в ОВ поликлиника в гр. София, а от 1948 г. ръководител на съветното отделение.

През 1951 г. постъпва в ЦНИИФК като ст.н. сътрудник и ръководител на секцията по спортна психология. През 1964 г. защищава кандидатска дисертация, а през 1970 г. е хабилитиран за ст. н. сътрудник I ст. От 1973 г. е избран за ръководител на обединената катедра по психология, педагогика и социология при ВИФ „Г. Димитров“, която ръководи до 1981 г. Член е на ръководството на Дружеството на психолозите в България и зам.-председател на Дружеството на спортните психолози от неговото основаване през 1963 г. Ст. н. с. Б. Първанов години наред оказва ценна научна помощ на отдел „Агитация и пропаганда“ при ЦС на БСФС, на Българската федерация по футбол. Изнася лекции на много семинари и курсове в различни градове на страната и в София.

През тридесетгодишият период на научноизследователската си дейност Б. Първанов е публикувал над 100 научни трудове, в това число две самостоятелни и една колективна монография. Над 30 негови трудове са публикувани в чужбина, включително и една монография в СРСР. Участвал е активно в над 30 вътрешни и 30 международни конференции, симпозиуми и конгреси. Под негово ръководство е подгответ и издаден от катедрения колектив учебник по обща и спортна психология за студентите от ВИФ „Г. Димитров“ (I издание 1981 г., II издание 1986 г.), както и ръководство за упражнения по психология (I издание 1977 г. и II издание 1981 г.). От 1973 г. изнася системни

курсове от лекции по обща и спортна психология пред студентите и избрани лекции по спортна психология пред участниците в курсовете за следдипломна квалификация, а в школите по спортни игри специализирани курсове от лекции. Редица години е член на редколегията при института и на сп. „За ярки комунистически добродетели“ при ЦС на БСФС. Като специалист-психолог е изследовател и експериментатор. Инициатор е за съвръзане на спортната психология със социалната психология. Оказал е научна помощ при растежа на кадрите в катедрата, института и иззвън него. Член е на специализираните научни съвети от тяхното създаване по психология и педагогика и по физкултурните науки към ВАК.

В научноизследователската си дейност Б. Първанов е работил върху най-различни теми и задачи. По-главните теми с теоретическо и практическо значение, по които Б. Първанов е постигнал значителни успехи, са:

— Проблемът за факторите, формиращи моралните и волевите качества у спортните.

— Проблемът за ранното обучение и спортната специализация по футбол. Тези негови изследвания са получили широка известност и висока оценка не само в България. Те не са загубили своята актуалност и днес.

— Изследванията на футболните съдии. Те са със значителна научна стойност и са едни от първите не само у нас. Бяха високо оценени от Българската федерация по футбол, която издаде сборник, който е преведен и на английски, френски и немски език и е разпратен на всички футболни федерации в света.

— Проблемът за психологическата подготовка на спортните — основен за спортната психология. Разработен е в общотеоретически план — същност на психологическата подготовка, нейните етапи, диагностика, управление и методи на осъществяване специално за колективните спортове.

— Проблемът за типологичките особености на спортните. Това е едно от първите експериментални изследвания по този въпрос. Научните данни по него са получили висока оценка както у нас, така и в чужбина и специално в СССР.

— Проблемът за психическата устойчивост е разработван колективно и индиви-

дуално. Той има голямо значение както за спортната, така и за социалната и военната психология.

— Проблемът за отборната психика, имащ голямо значение за колективните спортове. Ценни са структурните и елементи като: колективна воля, колективно мислене, колективно настроение, колективно мнение и др. В областта на спортната психология това са едни от първите изследвания не само у нас.

— Изследванията за стимулиране на волевото усилие при физическа работа, при които са използвани: социален, морален, музикален, съревнователен стимул. Водеща роля има социалният стимул.

— Проучванията по въпроса за морално-волевата подготовка на спортните. Разкрити са механизмите за ефективна морална подготовка, съдържанието на спортното трудолюбие, проучена е специфичността на трудностите във футболната игра.

— Изследванията за ролята на задачата в учебно-тренировъчната дейност. Разкрита е ефективността на мотивираната задача пред немотивираната, което за спортно-педагогическата практика има голямо значение.

— Изследванията върху тактическото мислене, като основна праява на интелектуалната подготовка, както и върху съсредоточаването на вниманието при спортните игри.

Най-значителният му научен труд е „Психологически проблеми на спортните игри“, издаден през 1976 г. и получил I награда от ЦС на БСФС.

За цялостната му научноизследователска, преподавателска и обществена дейност, Б. Първанов е получил обществено признание. Награден е с орден „Кирил и Методий I ст.“, почетното звание „Заслужил деятел на физическата култура“, медал „За победата над фашистка Германия“ от Президиума на Върховния съвет на СССР, юбилеен медал „25 години НРБ“, юбилеен медал „40 години от победата над хитлерофашизма“, медал от Дирекционния съвет на ФЕПСАК за принос в развитието на спортната психология в Европа, медал „За активна съюзна дейност“ от ЦК на Съюза на учителите и много други отличия.

Проф. Е. ГЕНОВА

# Научен живот

## ПЕТИ ДРЕЗДЕНСКИ СИМПОЗИУМ — 1986 година

Петият Дрезденски симпозиум по трудова и инженерна психология на тема „Оптимизиране на умствени трудови дейности в автоматизирани и компютърно подпомогнати технологии“ се състоя от 11 до 13 февруари 1986 г. В една от най-големите лекционни зали на Техническия университет в Дрезден се събраха повече от 200 специалисти в областта на психологията от Австрия, България, ГДР, ФРГ, Финландия, Франция, Чехословакия, Швейцария и Западен Берлин.

Пленарен доклад прочете проф. д-р Винфрид Хакер. Докладчикът се спря подробно на задачите на психологията, които възникват при новите типове трудови дейности, на възможностите на дейностния подход в психологията и предпоставките за неговото по-нататъшно развитие и използване. Особено внимание беше обърнато на три специфични задачи на трудовата психология: създаване на условия за стабилизиране на психическото и физическото здраве на човека; предоставяне на възможности за постоянно разширяване и задълбочаване на познанията; осигуряване на стимулиращи вътрешната мотивация за труд условия и съдържание на трудовите дейности. Проф. д-р В. Хакер се спря обстойно на въпросите за връзките между отделните психологични клонове и на необходимостта от тясна интеграция на учените от различните направления за решаване на комплексните задачи, произтичащи от нуждите на социалната практика. По-нататък беше разгледан проблемът за промяната в разпределението на работната сила в отделните отрасли и в типове производства и бързото нарастване на относителния дял на хората, които се

занимават с обслужваща административна, канцеларска дейност. Понастоящем броят на тези работни места представлява почти 70% от всички работни места в САЩ и около 50% в ФРГ. Освен това на промяна са подложени и редица класически трудови дейности, в които коренно се променя съотношението между физическия и умствения труд. Тези промени водят, от една страна, до облекчаване на труда от неблагоприятни физически натоварвания, но са свързани, от друга страна, с повишаване на нервно-психичното натоварване и напрежение в труда. Ето защо е необходимо разработването на психологически методи за анализ и оценка на трудовите дейности, които да служат за основа на промени в труда. Основната тежест би трябвало при това да падне на проектирането на нови трудови дейности. Проф. д-р В. Хакер представи модел на цялостните трудови дейности като изходна точка за развитието на прогресивно съдържание на труда.

Пленарните заседания бяха посветени на следните тематични направления:

1. Анализ, оценка и дизайн на умствени трудови дейности — 20 доклада и 29 постера;

2. Обучение и тренинг при умствени дейности — 12 доклада и 7 постера;

3. Тематично заседание по проблемите на избора на професия и на професионалната ориентация — 7 доклада.

В докладите от първото направление бяха разгледани и обсъдени проблемите на анализ и оценка на интерактивните процеси на решаване на проблеми, връзките между характеристики на задачата и използването на процедури в интеракцията «човек—компютър», принципите за създаване на програмно осигуряване при диалогов

режим, оформянето на различни типове диалог при работа с персонални компютри, както и проблемите за влиянието на новите технологии върху структурата и разделението на труда в конструкторските и проектантските бюра. Друга група доклади бяха насочени към анализ и оценка на възможните положителни и отрицателни въздействия на новия тип трудови дейности върху здравето и възможностите за развитие на човека в труда. Изследванията по тази проблематика обхващат лабораторни и полеви експерименти и са допълнени и от психо-физиологични и биохимични анализи.

Докладите от второто направление обхващаха главно въпросите за обучение и тренинг на оператори в автоматизирани системи, на възможностите за самостоятелно придобиване на знания и умения, когнитивна структура на процеса на учене с помощта на компютри. Към това тематично направление се отнасят и проблемите на психологичния тренинг, приложен като групови процедури с цел разработване на стратегии при технологически нововъведения и организационни промени, както и като основа за групов субективен анализ на труда.

На тематичното заседание по проблемите на професионалния избор и ориентиране бяха обсъдени теоретичните модели за анализ на избора на професия, развитието и модифика-

цията на професионални интереси при учащи се, влиянието на характеристики на съдържанието на труда върху течучеството на млади работници. Представени бяха и психодиагностични методи за изследване на интересите на бъдещи студенти и професионалните аспирации на ученици от горния курс на обучение.

Особено плодотворни бяха дискусиите по конкретни проблеми, представени нагледно в многото изложени постери.

Научният принос на тазгодишния Дрезденски симпозиум се изразява в ориентацията на трудовата психология към проблемите, които възникват с приложението на новите технологии и високопроизводителна техника. Използването на психологически методи и средства за оптимизиране на новия тип трудови дейности («диалога човек — компютър»), разработването на типови проекти и системи за тренинг е неотложна задача на трудовите психологии. Обмяната на опит между представители на различни психологични направления и школи даде възможност за генериране на нови идеи и осветляване на проблематиката от различни страни. Особено остро възникна въпросът за квалификацията на психологозите в областта на компютърната техника и придобиването на «втора грамотност».

АННА ИВАНОВА

## ЗА СВЕДЕНИЕ НА АВТОРИТЕ

Материалите, които се изпращат за публикуване в списанието, трябва да отговарят на следните изисквания:

— да не са публикувани в други печатни издания

— да са изложени в обем не повече от 10—12 страници, а научните съобщения — 6—8 страници (по 30 реда на пишеща машина). Ръкописите да се изпращат в два екземпляра. В посочения обем се включват и табличите, фигурантите и литературата.

— фигурантите да са начертани на пълтица бяла хартия с пълтини линии с черен туш в машаб 2 : 1. Надписите към фигурантите да бъдат на отделен лист. На гърба на всяка фигура да се пише номерът ѝ, заглавието на статията и името на автора.

— заглавията на табличите да бъдат кратки и да се изписват пълни всички наименования на графите.

— списъкът на литературата трябва да съдържа само имената на авторите, които се цитират в статията.

— да се изпраща кратко резюме на материала — 10—12 машинописни реда.

— да се посочват трите пълни имена на автора, месторабота и адрес.

Публикуваните материали се хоноруват. Непубликуваните не се връщат на автора.

# С О Д Е Р Ж А Н И Е

# C O N T E N T S

* * *	— Тринадцатый съезд болгарской коммунистической партии и задачи психологов . . . . .	2
<b>Общая и социальная психология</b>		
K.	КРУМОВ — Принцип единства деятельности и психики: методологический анализ . . . . .	13
I.	БАРДОВ — Ценностный выбор: его специфические характеристики и ситуация осуществления . . . . .	18
M.	ДИЛОВА — Себепомехи при деятельности для достижения в зависимости от самооценки личности . . . . .	22
K.	ПЕШЕВА — Социально-психические механизмы при индивидуальной работе . . . . .	27
E.	МИТЕВА — Оценка личности с эффективным социальным поведением у студентов в ГДР и в НР Болгарии	32
<b>Педагогическая и возрастная психология</b>		
M.	НИКОЛОВ — Экспериментальное исследование школьной зрелости шести- и семилетних первоклассников . . . . .	38
B.	ПРЫВЧЕВ, Т. ТАТЬЁЗОВ — Влияние шума на зрительную память в раннем детском возрасте . . . . .	44
<b>Психология труда</b>		
X.	КОСТАДИНЧЕВ — Социально-психологические аспекты сопротивления при внедрении новой технологии в промышленном предприятии . . . . .	49
<b>Политическая психология</b>		
Ю.	А. ШЕРКОВИН — Фашизм как политico-психологическое явление . . . . .	54
<b>Наши юбиляры</b>		
E.	ГЕНОВА — Ст.н.с. Боню Парванов	60
<b>Научная жизнь</b>		
A.	ИВАНОВА — Пятый Дрезденский симпозиум — 1986 г. . . . .	62

* * *	The 13 <sup>th</sup> Congress of the Bulgarian Communist Party and the tasks of the psychologists . . . . .	2
-------	---	---

## General and social psychology

K.	KROUMOV — The principle of integrity between activity and psychic: Methodological analysis . . . . .	13
I.	BARDOV — Value choice: specific characteristics and situation of realization . . . . .	18
M.	DILLOVA — Self-handicapping at achievement activity depending on the biself-evaluation of personality . . . . .	22
K.	PESHEVA — Social-psychological mechanisms at individual work . . . . .	27
E.	miteva — Evaluation of personality with efficient social behaviour by students in GDR and P. R. of Bulgaria	32

## Educational and age psychology

M.	NIKOLOV — Experimental study on school maturity of six-seven year old firstgraders . . . . .	38
V.	PRUVCHEV, T. TATYOZOV — The effect of noise upon the visual memory in early children age . . . . .	44

## Psychology of Labour

Chr.	KOSTADINCHEV — Social-psychological aspects of the resistance to introduction of new technique and new technology in industrial enterprise . . . . .	49
------	--	----

## Political psychology

YU.	A. SHERKOVIN — Fascism as a political psychology phenomenon . . . . .	54
-----	---	----

## Anniversaries

E.	GENOVA — Senior research scientist Bonyu Parvanov . . . . .	60
----	---	----

## Science life

A.	IVANOVA — The Fifth Dresden Symposium — 1986 . . . . .	62
----	--	----